

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภาคใต้ของประเทศไทยมีลักษณะเป็นแหลมยาวออกไปในทะเลเป็นดินแดนที่เรียกว่า คาบสมุทรไทย (Peninsular Thailand) มีพรมแดนเชื่อมต่อกับคาบสมุทรมลายูเซีย (Peninsular Malaysia) คาบสมุทรไทยขนานด้วยมหาสมุทรสองด้านคือ มหาสมุทรแปซิฟิกทางฝั่งตะวันออก (ฝั่งอ่าวไทย) และมหาสมุทรอินเดียทางฝั่งตะวันตก (ฝั่งอันดามัน) ด้วยลักษณะพื้นที่เปรียบเสมือน สะพานทอดยาวออกไปในมหาสมุทร จึงเป็น “สะพานแผ่นดิน” รองรับ เชื่อมโยง ผสมผสาน กระแสวัฒนธรรมจากด้านตะวันออกและด้านตะวันตก ดินแดนแถบนี้มีผู้คนตั้งหลักแหล่งมา ยาวนาน ดังปรากฏหลักฐานทาง โบราณคดีตั้งแต่สมัยหินเก่า (500,000-10,000 ปี) สมัยหินกลาง (10,000-5,000 ปี) หลักฐานต่าง ๆ พบมากขึ้นในสมัยหินใหม่ (5,000-2,500 ปี) โดยพบเครื่องมือ เครื่องใช้กระจายทั่วไปทั้งคาบสมุทรไทย ที่น่าสนใจคือในสมัยโลหะพบหลักฐานที่แสดงให้เห็น ถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมดองซอน (Dongson Culture) หลักฐานที่โดดเด่น คือ กลองมโหระทึก พบที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี อำเภอไชยา 1 ลูก อำเภอพุนพิน 2 ลูก จังหวัด นครศรีธรรมราช อำเภอฉวาง 1 ลูก วัฒนธรรมดองซอน มีอายุประมาณ 2,500 ปี พบร่องรอยที่ยูนาน เวียดนาม ลาว ไทย กัมพูชา มาเลเซีย อินโดนีเซีย “คนกลุ่มนี้เป็นกสิกร ทำนา เลี้ยงควาย และหมู บ้านมีเสาสูง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาเป็นรูปอานม้า เป็นนักเดินเรือที่เก่ง เมื่อตายฝังศพไว้ ไม่ไกลจากหมู่บ้าน ศพนอนหงายและเหยียดตรง ญาติจะฝังเครื่องมือเครื่องใช้ทำด้วยสัมฤทธิ์และ เหล็กลงไปให้” (ชิน อยู่ดี, 2521, หน้า 6)

พัฒนาการชุมชนในคาบสมุทรไทยได้ผ่านกาลเวลาอย่างต่อเนื่องทั้งฝั่งตะวันออกและ ฝั่งตะวันตก มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมในรูปแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะชุมชน ฝั่งตะวันออกตั้งแต่จังหวัดชุมพรไปถึงจังหวัดนราธิวาส บริเวณดังกล่าวมีสภาพทางภูมิศาสตร์เป็น ป่าเขาและที่ราบชายฝั่งทะเล มีภูมิอากาศแบบป่าดิบชื้นหรือแบบป่าฝนเมืองร้อน มีอุณหภูมิเฉลี่ย ประมาณ 27 องศาเซลเซียส มีฝนตกชุกตลอดปี (สวาท เสนาณรงค์ และน้อม งามนิสัย, 2538, หน้า 32) จึงเป็นดินแดนที่มีทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ มากมายอุดมสมบูรณ์ เหมาะในการเพาะปลูก และมีท่าเรือติดต่อกับโลกภายนอกหลายแห่ง จนมีพัฒนาการจากการรวมกลุ่มเล็ก ๆ ในยุคโบราณ มาเป็นชุมชนสถานีการค้าเมื่อราว 2500 ปีก่อน เช่น ชุมพร สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช และ ปัตตานี เป็นต้น ส่งผลให้ผู้คนจากที่ต่าง ๆ เช่น อินโดนีเซีย เปอร์เซีย อาหรับ (ก่อนเป็นมุสลิม) ฯลฯ

เคลื่อนย้ายเข้ามาติดต่อและตั้งหลักแหล่งจนในที่สุดผสมผสานทางเผ่าพันธุ์เกิดความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ราว พ.ศ. 500 ได้ปรากฏชื่อสถานที่การค้าในเอกสารโบราณของอินเดีย-ลังกาว่า ตะโกลา (Takola) คือบริเวณควนลูกปัด อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ (ฝั่งตะวันตก) แล้วขนสินค้าล่องตามลำน้ำผ่านคลองสินปุนออกลำน้ำตาปีไปขายฝั่งอ่าวไทยที่อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งสามารถเชื่อมต่อทางทะเลออกไปด้านเมืองท่าของนครศรีธรรมราช หรือเข้ามาตามลำน้ำตาปีตอนในไปขึ้นท่าที่บริเวณลำน้ำตาปีตอนบน เดินเท้าข้ามภูเขาออกไปถึงตัวเมืองนครศรีธรรมราช

นครศรีธรรมราชพัฒนาขึ้นเป็นอาณาจักรในราวพุทธศักราช 1000 เป็นอาณาจักรร่วมสมัยกับไชยาและปัตตานี ในช่วงเวลานั้น (พ.ศ. 1000) อาณาจักรนครศรีธรรมราชเป็นอาณาจักรที่นับถือศาสนาพุทธและพราหมณ์ควบคู่กันไป (อาณาจักรโบราณในยุคนี้ส่วนใหญ่ผู้ปกครองนับถือพราหมณ์หรือฮินดู ส่วนประชาชนมักจะนับถือศาสนาพุทธ) หลังปีพุทธศักราช 1700 เป็นต้นมา ดินแดนภาคใต้ตอนบน (นครศรีธรรมราช-สงขลา) หรืออาณาจักรตามพรลิงค์โดยเฉพาะส่วนที่เป็นนครศรีธรรมราช พุทธศาสนิกายเถรวาท ลัทธิวาทสวดี เป็นศาสนาที่มีอิทธิพลเป็นที่นับถือของผู้คนมากกว่าศาสนาอื่น ๆ ส่วนภาคใต้ตอนล่าง อันได้แก่ แคว้นปัตตานี หรือที่รู้จักกันในนามอาณาจักรลังกาสุกะ ได้พัฒนาไปเป็นอาณาจักรอิสลามในสมัยต่อมา

ร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในอดีตมักปรากฏอยู่บริเวณริมฝั่งทะเลและบริเวณลุ่มน้ำภายใน เพราะน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีพทุก ๆ ด้าน ชุมชนบริเวณฝั่งทะเลและบริเวณลุ่มน้ำจึงมักจะเป็นชุมชนเก่าแก่และมีความสัมพันธ์ต่อกัน มีความสำคัญต่อโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม สำหรับคาบสมุทรไทยนั้น บริเวณริมฝั่งทะเลเกิดเป็นเมืองท่าสำคัญ ๆ ดังได้กล่าวไป ส่วนบริเวณลุ่มน้ำจะมีหลายลุ่มน้ำด้วยกัน เช่น ลุ่มน้ำไชยา ลุ่มน้ำปากพนัง ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ลุ่มน้ำปัตตานี เป็นต้น

ลุ่มน้ำตาปีเป็นลุ่มน้ำหนึ่งที่มีความสำคัญในภาคใต้ฝั่งตะวันออก แม่น้ำตาปีเป็นแม่น้ำที่ยาวที่สุดในภาคใต้ มีความยาวถึง 252 กิโลเมตร เดิมมีชื่อว่า “แม่น้ำหลวง”^{*} เพราะต้นกำเนิดอยู่ที่เขาหลวง ซึ่งเป็นภูเขาที่ยอดสูงที่สุดในทิวเขานครศรีธรรมราช ต้นสายแม่น้ำตาปีอยู่ที่อำเภอพิปูน จังหวัดนครศรีธรรมราช ไหลผ่านอำเภอฉวาง อำเภอลำพูน อำเภอทุ่งใหญ่ เข้าสู่อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ผ่านอำเภอบ้านนาสาร อำเภอเคียนซา อำเภอพุนพิน และไหลออกสู่

^{*} แม่น้ำตาปีเป็นชื่อที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2458 ครั้งเสด็จพระราชดำเนินไปประทับที่พระตำหนักสวนสราญรมย์ ที่ท่าข้ามเมืองสุราษฎร์ธานี พร้อมกันนั้นได้พระราชทานชื่อเมืองไชยา (ที่บ้านดอน) เป็นเมืองสุราษฎร์ธานี คล้ายกับชื่อแม่น้ำ “ตาปดิ” และเมือง “สุรัฏฐ์” ในประเทศอินเดีย (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 13, 2542, หน้า 6183)

อ่าวไทยที่อำเภอเมือง ด้วยเหตุที่เป็นแม่น้ำซึ่งอยู่คู่กับชุมชนท้องถิ่นมาช้านาน ประกอบกับเป็นแม่น้ำที่มีความยาวค่อนข้างมาก จึงมีความเกี่ยวข้องกับชุมชนจำนวนมาก เป็นเหตุให้แม่น้ำนี้มีชื่อที่แสดงความผูกพันกับชุมชนแตกต่างกันไปหลายชื่อ เช่น แม่น้ำท่าข้าม และแม่น้ำบ้านดอน เป็นต้น ชื่อเหล่านี้นอกจากจะแสดงความผูกพันกับชุมชนที่แม่น้ำไหลผ่านแล้ว ยังบอกให้ทราบถึงลักษณะของชุมชนและบทบาทของแม่น้ำที่มีต่อชุมชนด้วย

ลุ่มน้ำตาปีเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ มีความสำคัญทั้งการเพาะปลูกและการค้าขาย แม่น้ำตาปีเคยใช้เป็นเส้นทางข้ามคาบสมุทรมาจากทะเลอันดามันสู่อ่าวไทย ในอดีตเป็นทางผ่านคาบสมุทรและเส้นทางค้าเถื่อนสินค้านานาชาติระหว่างอินเดีย อาหรับ และจีน จึงทำให้เกิดชุมชนโบราณตามเส้นทางนี้หลายแห่ง ล้วนมีหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ให้เห็นร่องรอยอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น ในอำเภอลำทะเมนชัย พบคลองมโหรีที่ก่อกำเนิดพุทธศตวรรษที่ 6 ที่คลองคุดด้วน ซึ่งเป็นคลองที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำตาปี นอกจากนั้นตามเส้นทางสายนี้ยังพบ ลูกปัดโบราณ โบราณสถาน เทวรูป เครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น เมืองสำคัญเมืองหนึ่งคือ เมืองเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งเคยตั้งอยู่ริมน้ำสาขาแม่น้ำตาปี ปัจจุบันห่างจากลำน้ำราว 2 กิโลเมตร ดร.ควอริทซ์เวลล์ (Quaritch Wales) ลงความเห็นว่า เป็นดินแดนที่ชาวอินเดียได้เข้ามาตั้งเป็นรัฐ และหมายถึงรัฐในจดหมายเหตุจีนเรียกว่า “พาน พาน” (พ่น พั่น) เคยพบพระพุทธรูปศิลปะแบบสราญ และพบเทวรูปพระวิฆเนศวรสวมหมวกทรงกระบอกมี 4 กร แบบศิลปะคุปตะของอินเดีย ฯลฯ อายุของสิ่งที่พบมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมอินเดีย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 ต่อเนื่องมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 15-16 (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 13, 2542, หน้า 6184) ชุมชนลุ่มน้ำตาปีได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงมาตามยุคสมัยสำคัญ ๆ ตามลำดับ จากยุคโบราณ เข้าสู่อาณาจักรต่าง ๆ เช่น อาณาจักรศรีวิชัย อาณาจักรตามพรลิงก์ รัฐนครศรีธรรมราช อาณาจักรสุโขทัย อาณาจักรอยุธยา เข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ จนถึงการสร้าง “รัฐชาติ” สมัยรัชกาลที่ 5 สมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 สมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติหลัง พ.ศ. 2500 จนกระทั่งเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน

การศึกษาภาคใต้ฝั่งตะวันออกด้านจังหวัดสุราษฎร์ธานีและจังหวัดนครศรีธรรมราช ที่ผ่านมามีส่วนใหญ่มุ่งให้ความสำคัญต่อพื้นที่ด้านฝั่งทะเลเป็นหลักเนื่องจากเป็นบริเวณสำคัญทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ฝั่งทะเลด้านจังหวัดสุราษฎร์ธานี เมืองสำคัญ ๆ ในอดีต เช่น เมืองไชยา เมืองพุนพิน จนถึงเมืองเวียงสระ เป็นต้น ส่วนฝั่งทะเลด้านจังหวัดนครศรีธรรมราช เมืองสำคัญในอดีตคือ เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องมาจากอาณาจักรตามพรลิงก์ ท่ามกลางการขยายตัวของเมืองใหญ่ติดฝั่งทะเลทั้งด้านบนและด้านล่าง พื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำตาปีซึ่งเป็นพื้นที่ด้านในของฝั่งทะเลมีการศึกษาเรื่องต่าง ๆ ค่อนข้างน้อย และไม่ปรากฏว่ามีการศึกษา

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ และเป็นองค์รวมเชื่อมโยงเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยกัน ด้วยมุมมอง ที่ให้ความสำคัญต่อชาวชุมชนลุ่มน้ำตาปีเอง หรือเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจาก “ภายใน” * ทั้ง ๆ ที่ ชุมชนลุ่มน้ำตาปีมีความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ เป็นอย่างมากต่อพื้นที่ฝั่งทะเล อย่างไรก็ตามเนื่องจาก พื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำตาปีมีความยาวพอสมควรสามารถแบ่ง* ออกกว้าง ๆ ได้สามตอนคือ ตอนบน ตอนกลาง และตอนปลาย สำหรับตอนกลางและตอนปลายนั้นอยู่ในเขตของจังหวัดสุราษฎร์ธานี ในปัจจุบัน (จากอำเภอพระแสงถึงอำเภอเมือง) เป็นพื้นที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกับฝั่งทะเลมากกว่า ตอนบน

ลุ่มน้ำตาปีตอนบน ได้แก่ พื้นที่ต้นน้ำบริเวณอำเภอพิปูน อำเภอลำทับ อำเภอลำตาหลวง อำเภอช้างกลาง อำเภอถ้ำพรรณรา และอำเภอทุ่งใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช มีความแตกต่างจากพื้นที่ตอนกลาง และตอนปลาย (แต่มีความสัมพันธ์ต่อกัน) พื้นที่บริเวณนี้ในอดีตส่วนใหญ่เป็นป่าเขา เป็นพื้นที่ ชายขอบของเมืองใหญ่ทั้งสองเมืองคือ นครศรีธรรมราช และสุราษฎร์ธานี มีการพัฒนาเข้าสู่ ยุคสมัยใหม่ช้ากว่าริมฝั่งทะเล เป็นพื้นที่ที่อำนาจรัฐเข้าไปได้น้อย และมีความสัมพันธ์ทางสังคม อย่างมีพลวัตจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

* จากการพิจารณาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การศึกษาในภาคใต้ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องเฉพาะ ตามประเด็นต่าง ๆ เช่น หนึ่งตะลุง มโนรา วรรณ วรณกรรมท้องถิ่น ประวัติศาสตร์เมืองอาณาจักรต่าง ๆ การเมืองการปกครอง การแพทย์พื้นบ้าน ฯลฯ การศึกษาที่เป็นองค์รวมมากขึ้น เช่น การศึกษาด้านประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ โดย กิตติ ดันไทย (2552) เรื่อง หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา พรพิไล เลิศวิชา (2546) เรื่อง พลวัตเศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำไชยา สงบ ส่งเมือง (2546) เรื่อง เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ เป็นต้น การศึกษาที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับลุ่มน้ำตาปีมากที่สุดคือ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์ (2540) เรื่อง ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต และชลิตา บัณฑุวงศ์ และอนุสรณ์ อุณโณ (2546) เรื่อง เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ตอนบนฝั่งตะวันออก โดยการศึกษาสองเรื่องนี้ เน้นเรื่อง ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในภาพรวม จึงอาจกล่าวได้ว่า ในขอบเขตทางพื้นที่เฉพาะลุ่มน้ำตาปีทั้งหมด โดยเฉพาะ ลุ่มน้ำตาปีตอนบน ยังไม่มีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างเป็นระบบและเป็นองค์รวมที่เขียนขึ้นมาจาก “ภายใน”

* ผู้วิจัยแบ่งพื้นที่เป็นสามตอนด้วยเหตุผลด้านระยะทาง ลักษณะภูมิประเทศ และการปกครองใน ปัจจุบันประกอบกัน เพื่อนำมากำหนดขอบเขตการวิจัยด้านพื้นที่ กล่าวคือพื้นที่ลุ่มน้ำตาปีตอนบนประมาณ 1 ใน 3 ส่วนอยู่ในจังหวัดนครศรีธรรมราช อีกสองส่วนอยู่ในเขตจังหวัดสุราษฎร์ธานี พื้นที่ตอนบนเป็นพื้นที่ต้นน้ำ พื้นที่ที่สูง เขตป่าเขา พื้นที่ตอนปลายส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบสัมพันธ์กับชายฝั่งทะเล ส่วนพื้นที่ตอนกลางเป็น ช่วงรอยต่อระหว่างตอนบนกับตอนปลาย พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบใกล้เคียงกับตอนปลาย ส่วนด้านความสัมพันธ์ ทางสังคมวัฒนธรรมชุมชนในพื้นที่ทั้งสามส่วนมีความสัมพันธ์ต่อกันมาช้านานจนถึงปัจจุบัน

ชุมชนบริเวณนี้มี “ความทรงจำร่วมทางสังคม” ใกล้เคียงกับนครศรีธรรมราชมากกว่า
 สุราษฎร์ธานี ทั้ง ๆ ที่มีภูเขาหลวงขวางกั้นอยู่ นครศรีธรรมราชในปัจจุบันนอกจากเป็นจังหวัด
 ในด้านการปกครองแล้ว ในความหมายหนึ่ง หมายถึง “พื้นที่ทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม”
 ที่มีความหมายแปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัย และมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ใกล้เคียงกับภูมิโนเวศ
 นครศรีธรรมราช สามารถแบ่งพื้นที่ออกได้ 3 เขตใหญ่ คือ 1. เขตที่ราบฝั่งทะเลตะวันออก คือ
 บริเวณจากทางเหนืออำเภอขนอมเรื่อยลงมาถึงอำเภอเมือง ทางใต้จากอำเภอปากพอง ไปถึงบางส่วนของ
 อำเภอชะอวด 2. เขตเทือกเขาตอนกลาง คือบริเวณทางแถบตะวันออกของเทือกเขาหลวง
 (เทือกเขานครศรีธรรมราช) พื้นที่หลัก ๆ คือ แถบฝั่งตะวันตกของอำเภอเมือง อำเภอพรหมคีรี
 ลานสกาบางส่วนของอำเภอทุ่งสง อำเภอร่อนพิบูลย์ อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และบางส่วนของ
 อำเภอชะอวดและ 3. เขตที่ราบตะวันตก คือบริเวณระหว่างเทือกเขาหลวงฝั่งตะวันตกและเทือกเขา
 ภูเก็ต ได้แก่ บริเวณพื้นที่อำเภอพิปูน อำเภอฉวาง อำเภอฉ่ำพรรณรา อำเภอช้างกลาง อำเภอทุ่งใหญ่
 อำเภอนาบอน และบางส่วนของอำเภอทุ่งสง ด้วยความแตกต่างของพื้นที่สามเขตนี้ทำให้
 “เมืองนคร” มีการแบ่งอัตลักษณ์ของกลุ่มคนออกเป็นสี่กลุ่มด้วยกันคือ 1. กลุ่ม “ชาวเมือง” คือ
 กลุ่มที่อาศัยในตัวเมืองนครศรีธรรมราช ส่วนมากเป็นพวกเจ้านาย ข้าราชการ บ่าวไพร่ รวมไปถึง
 พ่อค้าต่างชาติต่างภาษา เป็นต้น 2. กลุ่ม “ชาวนอก” คือกลุ่มที่อาศัยอยู่ตามที่ราบลุ่มริมฝั่งทะเล
 ตะวันออกนอกตัวเมืองออกไป กลุ่มนี้มีความสัมพันธ์ใกล้เคียงกับกลุ่ม “ชาวเมือง” เพราะส่วนใหญ่
 เป็นพื้นที่ทำนาทำการประมง และเป็นเมืองท่าติดต่อค้าขาย จึงเป็นฐานทางเศรษฐกิจของกลุ่ม
 “ชาวเมือง” สองกลุ่มนี้คือผู้คนที่อาศัยในเขตที่ราบฝั่งทะเลตะวันออก นั่นเอง 3. กลุ่ม “ชาวเหนือ”
 คือกลุ่มที่อาศัยในเขตเทือกเขาตอนกลาง เน้นเป็นพิเศษในบริเวณที่ราบเชิงเขาด้านตะวันออกของ
 เขาหลวง แถบอำเภอพรหมคีรี อำเภอลานสกา เป็นต้น กลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีอาชีพทำสวน ทั้งสวนผลไม้
 และยาพารา มีการทำนาบ้างเพื่อบริโภคในครัวเรือน ในอดีตด้วยการอาศัยในเขตป่าเขา
 การติดต่อสื่อสารไม่ค่อยสะดวก “พวกชาวเหนือจึงมักถูกมองว่าเขย หรือเป็นพวกบ้านนอก”
 (ปาริชาติ เรื่องวิเศษ, บรรณาธิการ, 2537, หน้า 125) พรพิไล เลิศวิชา ได้สะท้อนความรู้สึกของ
 ชาวลีรวังไว้ว่า “ชาวลีรวัง มีความรู้ลึกกว่าแต่ก่อน คำ “พวกเหนือ” หรือ พวกเรือเหนือ” มีความหมาย
 ในทางสังคมเป็นเชิงดูหมิ่นถิ่นแคลนกันอยู่ในที่ เพราะว่าพวกชาวเมืองอยู่ใจกลางความเจริญทาง
 เศรษฐกิจของนครศรีธรรมราช ขณะที่พวกนอก (ชาวนอก) ก็สามารถทำการปลูกข้าว ทำการประมง
 และปลูกพืชเศรษฐกิจได้บ้างและสัมพันธ์ใกล้เคียงกับเศรษฐกิจเมืองมากกว่า มีวัฒนธรรมสูงกว่า
 พวกเหนือ” (พรพิไล เลิศวิชา, 2532, หน้า 18) และ 4. กลุ่ม “นอกเขา” หรือ “ชาวนอกเขา” คือ
 กลุ่มที่อาศัยบริเวณเขตที่ราบตะวันตก หรือที่ราบเชิงเขาและหุบเขาฝั่งตะวันตกของเทือกเขาหลวง
 หลัก ๆ กลุ่มนี้คือผู้คนในเขต “ลุ่มน้ำตาปีตอนบน” นั่นเอง (ปาริชาติ เรื่องวิเศษ, บรรณาธิการ, 2537)

กล่าวถึงคนกลุ่มนี้ไว้ว่าเป็น “กลุ่มที่แทบจะอยู่นอกระบบ (เมืองนคร) ไปเลย” พรพิไล เลิศวิชา (2532) ได้เขียนสะท้อนภาพของ “ชาวนอกเขา” ไว้ว่า “พวกนอกเขา หมายถึง ประชาชนที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนทำสวนผักผลไม้ และหาของป่าอยู่ตามที่ราบด้านตะวันตกของเขาลวง ชาวนอกเขาอยู่ไกลจากเมืองมาก เลยจากภูเขาที่ชาวเมืองและชาวนอกเห็นอยู่ลิบ ๆ เมื่อมองจากในเมืองไปอีก แม้ว่าหมู่บ้านแถบนี้จะมีผลผลิตอุดมสมบูรณ์ แต่ก็ต้องทิ้งเปล่าเพราะกินไม่หมด และระยะทางไกลเกินกว่าจะนำมาซื้อขายแลกเปลี่ยนกับพวกในเมืองและพวกนอกได้”

การที่ชาวเมืองนครศรีธรรมราชนิยามผู้คนบริเวณนี้ว่า “ชาวนอกเขา” เป็นสิ่งที่ยืนยันลักษณะเฉพาะผู้คนบริเวณนี้ได้เป็นอย่างดี “ชาวนอกเขา” นัยหนึ่งหมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ด้านตะวันตกของเขาลวงและห่างไกลจากตัวเมือง เป็นพวกที่ยังชีพด้วยการทำสวนผลไม้และหาของป่า แต่ในอีกนัยหนึ่ง เป็นคำเรียกขานเชิงดูหมิ่นของชาวเมืองว่าเป็นกลุ่มที่ด้อยโอกาสทางการศึกษาและบริการจากรัฐ (เหมือนกับคำว่า “พวกหลังเขา”) “ชาวนอกเขา” แม้จะอาศัยบริเวณที่ราบเชิงเขาและหุบเขาเช่นเดียวกับ “ชาวเหนือ” แต่ในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมแล้ว “ชาวเหนือ” ใกล้ชิดกับ “ชาวเมือง” และ “ชาวนอก” มากกว่าเพราะอาศัยอยู่ “ฝั่งตะวันออก” เขาลวงเหมือนกัน อย่างไรก็ตาม “ชาวนอกเขา” ก็ยังใกล้ชิดกับ “ชาวเหนือ” มากกว่ากลุ่มอื่น ๆ เพราะเมื่อ “ชาวนอกเขา” จะ “เข้าเมือง” ต้องข้ามภูเขาและได้พบปะสังสรรค์กับ “ชาวเหนือ” อยู่เสมอ ก่อนที่การคมนาคมจะสะดวกเช่นปัจจุบัน ผู้เฒ่าผู้แก่เล่ากันว่าต้องเดินเท้ากันไปแะกินข้าวห่อที่ “เขาแก้ว” อำเภอลานสกา ดินแดนของ “ชาวเหนือ” แต่สำหรับ “ชาวเมือง” และ “ชาวนอก” “ชาวนอกเขา” ในอดีตดูเหมือนจะ “ลึกลับ” กว่า “ชาวเหนือ” มาก

นอกจากด้านภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม และอัตลักษณ์ของผู้คนแล้ว ด้านการเมืองการปกครอง ของชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบน ในตำนาน “พระธาตุเมืองคอน” (สมัยอยุธยา) เรียกขานดินแดนฝั่งตะวันตกของเมืองนครศรีธรรมราชว่า “เมืองขวาง” (ขวาง) มี “ขุนศรีพลแปดอ้อมแสน” เป็นเจ้าเมือง สมัยรัชกาลที่ 2 เมืองขวางหรือฉวางมีฐานะเป็น “แขวงที่ฉวางท่าชี” ก่อนการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินสมัยรัชกาลที่ 5 บริเวณเขตอำเภอฉวางในปัจจุบันและบริเวณใกล้เคียงมี “การแบ่งเป็นหัวเมือง สังกัดกรมช้างกลาง รวม 4 หัวเมือง ได้แก่ “หัวเมืองกระเปียด” (ปัจจุบันคือ ตำบลกระเปียด อำเภอฉวาง) “หัวเมืองพิปูน” (ปัจจุบันคือ อำเภอพิปูน) “หัวเมืองหลักช้าง” (ปัจจุบันคือ ตำบลหลักช้าง อำเภอช้างกลาง) และ “หัวเมืองละอาย” (ปัจจุบันคือ ตำบลละอาย อำเภอฉวาง) หลังปฏิรูปการปกครองหัวเมือง พ.ศ. 2440 บริเวณ 4 หัวเมืองและบริเวณฉวางท่าชีทั้งหมดตั้งเป็นอำเภอฉวาง คนทั่วไปเรียกว่า “อำเภอฉวางท่าชี” ขึ้นกับมณฑลนครศรีธรรมราช สองปีถัดมา พ.ศ. 2442 เทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช (พระยาสุรภูมย์วินิต) เห็นว่าอำเภอฉวางกว้างเกินไป จึงจัดแบ่งพื้นที่ตอนบนไปขึ้นกับอำเภอลำพูน (ปัจจุบันคืออำเภอบ้านนาเดิม จังหวัด

สุราษฎร์ธานี) เปลี่ยนไปสังกัดมณฑลไชยา ส่วนตอนล่างยังใช้ชื่ออำเภอนางเช่นเดิม และย้ายที่ทำการมาที่ตำบลนาแว ริมแม่น้ำตาปี ในบริเวณพื้นที่อำเภอนางในปัจจุบัน (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 4, 2542, หน้า 1801-1803; เล่ม 8, หน้า 4028) จากนั้นได้ย้ายที่ทำการอีกสามครั้งในบริเวณอำเภอนางในปัจจุบันเพื่อความสะดวกในการบริหารพื้นที่บริเวณอำเภอนาง ในฐานะพื้นที่การเมืองการปกครองหลัง พ.ศ. 2442 จึงเป็นพื้นที่หลักของกลุ่มน้ำตาปีตอนบนอำเภออื่น ๆ ในปัจจุบันได้แยกออกไปจากอำเภอนางทั้งสิ้นคือ อำเภอพิปูน (2515) อำเภอลำพูน (2533) อำเภอช้างกลาง (2539) ยกเว้นอำเภอทุ่งใหญ่ (2504) เท่านั้นที่แยกออกจากอำเภอทุ่งสง

ดังนั้นเมื่อพิจารณาประกอบกันทั้งด้านภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมกลุ่มน้ำตาปีตอนบนแดนดินของ “ชาวนอกเขา” จึงเป็นเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่มีอัตลักษณ์ของตัวเอง มี “ความทรงจำร่วม” ตลอดจนในประวัติศาสตร์ สำหรับ “ชาวนอกเขา” เรียกขานแม่น้ำตาปีว่า “คลองใหญ่” หรือ “คลองพิปูน” เป็นสายน้ำแห่งเส้นทางคมนาคม การตั้งถิ่นฐาน ทำมาหาเลี้ยงชีพ และสายน้ำแห่งวัฒนธรรม ในยุคสมัยการ “ปลดแอก” พื้นที่บริเวณนี้โดยเฉพาะด้านอำเภอพิปูน อำเภอนาง อำเภอลำพูน และอำเภอทุ่งใหญ่เป็นพื้นที่ “สีแดง” ยุคสมัยการชุดแรกที่เขาสุนัข อำเภอนาง พื้นที่บริเวณนี้โด่งดังไปทั่วประเทศในฐานะแหล่งแร่นามาชึ่งความร่ำรวย แต่อีกด้านหนึ่งนำมาซึ่งสถิติคืออาชญากรรมที่สูงลิ่ว นอกจากนั้นในด้านความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม พื้นที่บริเวณนี้มีความสัมพันธ์ต่อกันมายาวนาน ดังที่ผู้คนบริเวณนี้เชื่อกันว่าหากใครได้ไปทำบุญกับวัดสามวัดได้ครบถือว่าเป็นคนมีบุญวาสนา สามวัดดังกล่าวคือ วัดสามพัน อำเภพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี วัดภูเขาหลัก อำเภอทุ่งใหญ่ และวัดควนสูง อำเภอนาง จังหวัดนครศรีธรรมราช ทั้งสามวัดนี้ตั้งอยู่ใกล้ ๆ แม่น้ำตาปีทั้งสิ้น สำหรับ “ชาวนอกเขา” หากจะมีพระห้อยที่คอสักองค์ หรือไว้เคารพบูชาที่บ้าน หรือสถานที่สำคัญ ๆ อันดับแรกต้องเป็น “พ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์” มิใช่เพียงอธิปาทิหารย์เท่านั้น แต่ท่านคือ “ผู้นำบารมี” ที่นำการพัฒนาทั้งด้านวัตถุและจิตใจในยุคสมัยที่รัฐปล่อยให้ “ชาวนอกเขา” อยู่ไปตามยถากรรมยุคสมัย “น้ำท่วมใหญ่ ปี 31” ผู้คนล้มตาย เรือควนไร่นาเสียหายเป็นอันมาก เป็นความทรงจำที่เจ็บปวดของ “ชาวนอกเขา” ที่มีอาจลืมเลือนได้

ปัจจุบันชุมชนกลุ่มน้ำตาปีตอนบนยังคงดำรงอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมที่มีอัตลักษณ์ของตัวเอง มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับท้องถิ่นภาคใต้อื่น ๆ รวมถึงสังคมไทยโดยรวม ชาวชุมชนกลุ่มน้ำตาปีตอนบนดำรงอยู่ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ระบบการเมืองประชาธิปไตยแบบไทย และระบบทุนนิยม ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมได้เปลี่ยนแปลงและมีพลวัต ชุมชนส่วนใหญ่ทำการเกษตรโดยเฉพาะผลิตยางพารา เพื่อขาย ขณะเดียวกันก็มีอาชีพต่าง ๆ ที่แตกต่างหลากหลายและเฉพาะด้านมากขึ้น ประกอบกับ

การจัดการปกครองและการบริการด้านต่าง ๆ ของรัฐ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากการต้องช่วยเหลือพึ่งพากันในการเลี้ยงชีพไปสู่การพึ่งพากันน้อยลง ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐมีมากขึ้น อย่างไรก็ตามภายใต้ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ ชาวชุมชนยังคงมีระบบเครือข่ายของกลุ่มต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงพัฒนามาตามลำดับ เช่น กลุ่มเครือญาติ กลุ่มอุปถัมภ์ กลุ่มชนชั้นนำ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน เป็นต้น ชาวชุมชนยังคงสืบทอดประเพณีสำคัญ ๆ มายาวนาน เช่น ประเพณีสารทเดือนสิบ ประเพณีชักพระ ทั้งทางบกและทางน้ำ มหรสพพื้นบ้าน เช่น “เพลงบอก” หนังตะลุง มโนราห์ยังคงดำรงอยู่ในวิถีชีวิต อย่างมีชีวิตชีวา การร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกันในด้านต่าง ๆ ยังคงดำรงอยู่ แสดงว่าภายใต้ ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ระบบเครือข่ายชุมชนยังคงมี “สายใย” หรือ “พลัง” ที่สามารถเชื่อมโยง ชุมชนเอาไว้ “สายใย” ดังกล่าวมีรากเหง้ามาจากการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ที่มีพลวัตจนถึง ปัจจุบัน

จากอดีตถึงปัจจุบันเรื่องราวต่าง ๆ มากมายเกิดขึ้น ณ ดินแดนแห่งนี้ ดินแดนที่ “เมืองนคร” และผู้คนทั่วไป “ได้ยื่นมือ” แต่ “ไม่รู้จัก” เป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหน้าสำคัญ ที่หายไป ความสำคัญประการแรกคือ งานวิจัยนี้จะนำประวัติศาสตร์ของ “ชาวนอกเขา” กลับมา อย่างรอบด้านและเป็นระบบ* เพื่อต่อเสริมเติมเต็มประวัติศาสตร์ของ “เมืองนคร” โดยมี “ชาวเมือง” “ชาวนอก” และ “ชาวเหนือ” ได้ดำรงตัวตนอยู่อย่างมั่นคงในระดับหนึ่งแล้ว และแน่นอนว่า ประวัติศาสตร์หน้านี้จะเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์สังคมไทยที่ทุกคนจะได้เรียนรู้ร่วมกัน

ความสำคัญประการที่สอง คือ ภายใต้ประวัติศาสตร์ร่วมกันของชาวชุมชนลุ่มน้ำตาปี ตอนบน ประวัติศาสตร์ของแดนดินที่มีอัตลักษณ์เฉพาะ (จากความสำคัญประเด็นแรก)

* การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบริเวณลุ่มน้ำตาปีตอนบนในปัจจุบันเป็นการศึกษาเรื่องเฉพาะต่าง ๆ เช่น ประวัติวัด ประวัติอำเภอ ประวัติการตั้งถิ่นฐาน ประวัติสถานที่สำคัญ ๆ เช่น เจดีย์สมัยศรีวิชัย วัดภูเขาหลัก อำเภอทุ่งใหญ่ การพบวัตถุโบราณต่าง ๆ ในบริเวณแม่น้ำคูด้วน ประวัติศาสตร์สังคมสมัยการชุดแร่ที่ “เขาขุนยี่” อำเภอฉวาง ประวัตินุคคลสำคัญ ๆ ในพื้นที่ เช่น “พ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์” เป็นต้น การศึกษาเหล่านี้ส่วนใหญ่ อยู่ในรูปเอกสารสั้น ๆ มีเพียงส่วนน้อยที่อยู่ในรูปของบทความวิชาการ สำหรับงานวิจัยที่เป็นระบบมี 2 เรื่อง คือ บ้านหลักช้าง: สภาพความเปลี่ยนแปลงของชุมชน (สมทรง นุ่มนวล, 2548, หน้า 54-66) และประวัติการชุดแร่ บนเขาขุนยี่ ตำบลไม้เรียง อำเภอลำชะงู จังหวัดนครศรีธรรมราช (จันทรา มาศสุพงศ์, 2550) งานวิจัยทั้งสองเรื่อง เป็นเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นรูปแบบประวัติศาสตร์ชุมชน มีขอบเขตเป็นหน่วยย่อยหนึ่งของชุมชนลุ่มน้ำตาปี ตอนบน และยังไม่ได้ศึกษาในกรอบคิดเรื่องความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งสามารถทำให้เห็นความเคลื่อนไหวของสังคมอย่างเป็นองค์รวมในฐานะเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมเดียวกัน

ขณะเดียวกันการศึกษาชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนมีฐานะเป็นเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมหนึ่งที่มีขอบเขตกว้างกว่าการศึกษาเฉพาะชุมชนหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่ง การศึกษาลักษณะนี้มีวิธีคิดชุดหนึ่งที่มีมองว่า

การศึกษาหมู่บ้านเดียวได้ให้ภาพละเอียดถี่ถ้วนและข้อมูลที่ละเอียดลึกซึ้ง แต่อาจมีข้อจำกัดคือ สะท้อนความคิดของชนกลุ่มหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อความเข้มแข็งหรืออ่อนแอของกลุ่มนั้น ๆ แต่ยังมีได้อธิบายว่าความอ่อนแอและเข้มแข็งเช่นนั้นเกิดขึ้น ดำรงอยู่ภายใต้สิ่งแวดล้อมในเขตที่ใหญ่กว่าอย่างไร การศึกษาในพื้นที่ลุ่มน้ำทำให้สามารถพิจารณาปรากฏการณ์ของหลายหมู่บ้าน หลายระบบนิเวศที่แตกต่างกัน เชื่อมโยงกัน อาจช่วยให้อธิบายได้ หรือช่วยชี้ได้ว่าความเติบโตหรือความเข้มแข็ง ความเสื่อมถอยหรืออ่อนแอในพื้นที่หนึ่ง ๆ นั้นแท้จริงแล้วก่อรูปขึ้นมาอย่างไร ภายในเงื่อนไขแบบไหน การศึกษาลุ่มน้ำเป็นการศึกษาสถานที่และความเป็นจริงของตำแหน่งแห่งที่มากกว่าที่จะพยายามอธิบายว่า ภูมิภาคลุ่มน้ำเป็นสิ่งรองรับและหมุนไปตามแรงเหวี่ยงของระบบใหญ่อย่างไร” (พรพิไล เลิศวิชา, 2546, คำนำ)

ด้วยเหตุนี้การศึกษาชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนจึงมีความแตกต่างจากการศึกษาชุมชนหมู่บ้านใดหมู่บ้านหนึ่งในภาคใต้ (รวมถึงภาคอื่น ๆ) โดยเฉพาะหมู่บ้านภาคใต้ในเขตป่าเขา เช่น พรพิไล เลิศวิชา (2532) ได้ศึกษาเรื่อง “คีรีวง 200 ปี” หรือยงยุทธ ชูแว่น (2529 ก) ได้ศึกษาเรื่อง “การดำรงอยู่ของวิถีการผลิตแบบ “ไร่เลื่อนลอย” ในหมู่บ้านบริเวณเชิงภูเขาบรรทัด อำเภอองครักษ์ จังหวัดพัทลุง (พ.ศ. 2518-2529) สำหรับงานเรื่องแรกเป็นการศึกษาเฉพาะคีรีวงหมู่บ้านเดียวเพื่ออธิบายการดำรงอยู่ภายใต้ปัจจัยความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ จึงแตกต่างจากการศึกษาในระดับเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม (ลุ่มน้ำตาปีตอนบน) ที่ต้องการเน้นไปที่กลุ่มเครือข่ายและความสัมพันธ์ต่าง ๆ ในเขตที่กว้างกว่าระดับหมู่บ้าน เป็นความสัมพันธ์หลาย ๆ หมู่บ้านโดยผ่านรูปแบบเครือข่ายต่าง ๆ นอกจากนั้น “เนื้อหา” และการมีอัตลักษณ์ของชุมชนระหว่าง “ชาวเหนือ” (คีรีวง) กับ “ชาวนอกเขา” (ลุ่มน้ำตาปีตอนบน) ในบริบทของ “เมืองนคร” ก็มีความแตกต่างกันดังได้กล่าวมาในข้างต้น สำหรับงานเรื่องที่สองนั้นมิวัตถุประสงค์หลักเพื่อศึกษาระบบเศรษฐกิจระบบหนึ่ง ที่เรียกว่า “ไร่เลื่อนลอย” แม้ว่าศึกษาในพื้นที่หลาย ๆ หมู่บ้านบริเวณป่าเขาในภาคใต้ แต่เป็นการศึกษานั้นเฉพาะมิติทางเศรษฐกิจ และเป็นเศรษฐกิจ “เฉพาะ” ที่เกิดขึ้นในภูมิภาคอื่น ๆ ของประเทศ (รวมถึงนอกประเทศ) ซึ่งชาวชุมชนในภาคใต้ส่วนใหญ่ไม่ได้มีวิถีทางเศรษฐกิจลักษณะนี้ งานเรื่องนี้จึงมีความสำคัญในแง่เป็นการขยายพรมแดนความรู้และเปรียบเทียบความเหมือนและความต่างของระบบเศรษฐกิจแบบ “ไร่เลื่อนลอย” จึงแตกต่างกับการศึกษา ชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบน ซึ่งเป็นการศึกษาพื้นที่ (Area Study) โดยให้ความสำคัญกับปัจจัยต่าง ๆ ทุกด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ไม่ใช่วิธีการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study)

วิธีศึกษาแนวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบมองหน่วยวิเคราะห์ในลักษณะเป็นเขตเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมเพิ่งเริ่มต้นการวิจัยประมาณ พ.ศ. 2541 จากโครงการ “พลวัตเศรษฐกิจชุมชน สามลุ่มน้ำในประเทศไทย” หัวหน้าโครงการคือ พรพิไล เลิศวิชา การศึกษาชุดนี้ได้แบ่งออกเป็น สามภาค ภาคเหนือคือลุ่มน้ำขาน จังหวัดเชียงใหม่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือลุ่มน้ำลำพระเพลิง จังหวัดนครราชสีมา และภาคใต้ คือลุ่มน้ำไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2544 โครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนบ้านป่าต้นน้ำคลองระบบ-สียัด” ในภาคตะวันออกได้เกิดขึ้น หัวหน้าโครงการคือ วิบูลย์ เข็มเฉลิม ช่วงเดียวกันนี้ การศึกษาลุ่มน้ำในภาคกลาง โครงการ “ชุมชนลุ่มน้ำนครชัยศรี: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและสังคม-วัฒนธรรม พลวัตและการทำทนาย” เกิดขึ้นตามมา หัวหน้าโครงการคือ เสาวภา พรศิริพงษ์ ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2546 ยงยุทธ ชูแว่น เป็นหัวหน้าโครงการ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา” และประมาณปี พ.ศ. 2548 โครงการ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ: ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน” หัวหน้าโครงการคืออรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ได้เกิดขึ้น จากตัวอย่างที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าวิถีคิดในการศึกษาระบบเขตใหญ่ที่กว้างกว่าระดับหมู่บ้านนั้นได้เกิดขึ้นชัดเจนในช่วงประมาณสิบปีที่ผ่านมา โครงการต่าง ๆ เหล่านี้ต่างก็มีแนวคิด ทฤษฎี วิธีการศึกษา ระเบียบวิธีการศึกษา และอุดมการณ์ ทั้งใกล้เคียงสอดคล้องและแตกต่างกัน

เขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมแต่ละเขตมีความสัมพันธ์กับภูมินิเวศและโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ที่มีความแตกต่างกัน โดยเฉพาะในภูมิภาคต่าง ๆ ของไทย เมื่อพิจารณาเฉพาะการศึกษาในภาคใต้จึงมีงานสองเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาลุ่มน้ำตาปีตอนบน คือ เรื่อง “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำไชยา” โดยพรพิไล เลิศวิชา (2546) (จากโครงการวิจัยพลวัตเศรษฐกิจชุมชน 3 ลุ่มน้ำในประเทศไทย) และเรื่อง “หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของลุ่มทะเลสาบสงขลา” โดยกิตติ ตันไทย (2552) (จากโครงการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา) การศึกษาสองเรื่องนี้มีแนวคิด ทฤษฎี วิธีการศึกษา ระเบียบวิธีการศึกษาและอุดมการณ์ ส่วนใหญ่มีความสอดคล้องกัน

แน่นอนว่าลุ่มน้ำไชยา ลุ่มทะเลสาบสงขลา และลุ่มน้ำตาปีตอนบน สามพื้นที่นี้จะต้องมีลักษณะร่วมกันและมีความสัมพันธ์ต่อกันด้วยการตั้งอยู่ในดินแดนคาบสมุทรไทย แต่ภายใต้ลักษณะร่วมอันนั้นย่อมมีความแตกต่าง เมื่อพิจารณาดำแหน่งของพื้นที่ภาพกว้างในบริบทของภาคใต้ ลุ่มน้ำไชยา เป็นพื้นที่ด้านเหนือ ลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นพื้นที่ด้านใต้ ลุ่มน้ำตาปีตอนบนจึงอยู่ตอนกลาง มิเพียงตำแหน่งของพื้นที่เท่านั้นแต่ด้านประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคมการเมืองและวัฒนธรรมยังมีความแตกต่างกันด้วย พื้นที่ตอนบนมีความสัมพันธ์กับจังหวัดสุราษฎร์ธานีซึ่งมีพัฒนาการจากรัฐไชยาในอดีต ลุ่มน้ำไชยา มีที่ราบมากที่สามารถปลูกข้าว

ได้มาก และสามารถติดต่อทางทะเลได้สะดวก ด้านลุ่มทะเลสาบสงขลาแม้ว่ามีความใกล้ชิดกับ นครศรีธรรมราชมากแต่เป็นพื้นที่ตอนล่างที่มีความสัมพันธ์กับรัฐปัตตานีด้วย ที่สำคัญพื้นที่บริเวณนี้ส่วนใหญ่ไม่ใช่เขตภูเขา แต่เป็นที่ราบเหมาะกับการทำนา สามารถติดต่อกับทะเลได้สะดวก มีอาณาเขตกว้างติดเขตแดนถึงสามจังหวัด มีผู้คนเกี่ยวข้องมากมายหลากหลาย ความแตกต่างในด้านต่าง ๆ เหล่านี้ จึงทำให้พื้นที่ลุ่มน้ำตาปีตอนบนมีความสำคัญในการขยายพรแดนความรู้ หรือเป็นส่วนหนึ่งในฐานะเป็นตัวเชื่อมพรแดนความรู้ระหว่างพื้นที่ตอนบนและตอนล่างของดินแดนคาบสมุทไทย นอกจากนั้นการศึกษาทั้งสองเรื่องก็กล่าวถึงแม้จะเป็นการศึกษาแบบองค์รวม แต่มีจุดเน้นไปที่โครงสร้างทางเศรษฐกิจมากกว่าด้านอื่น ๆ เน้นความกลมกลืนทางสังคมมากกว่าความขัดแย้ง การศึกษาลุ่มน้ำตาปีตอนบนเป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม รวมถึงความขัดแย้ง บทบาทของกลุ่ม และปัจเจกบุคคล เพื่อสามารถเข้าใจและอธิบายถึงปัจจัยต่าง ๆ ในการดำรงอยู่ภายใต้ยุคโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน

จากที่ได้กล่าวมา การศึกษาแนวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยใช้หน่วยวิเคราะห์แบบเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมมีแนวคิด ทฤษฎี วิธีการศึกษา ระเบียบวิธีการศึกษา และอุดมการณ์ทั้งใกล้เคียงสอดคล้องและแตกต่างกัน สำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนนี้ ผู้วิจัยตั้งอยู่บนฐานองค์ความรู้ของแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ชุมชน องค์ความรู้ชุดนี้อธิบายปรากฏการณ์ชุมชนท้องถิ่นไทยอย่างมีพัฒนาการตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา องค์ความรู้ชุดนี้อธิบายชุมชนท้องถิ่นในอดีตหลังสนธิสัญญาเบาริงถึงสงครามโลกครั้งที่สองว่ามีเศรษฐกิจพอเพียง เน้นผลิตเพื่อกินเพื่อใช้เองและผลิตซ้ำได้ด้วยตัวเอง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2550, หน้า 77) มีความผูกพันภายในชุมชนสูง มีวัฒนธรรมช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นภายนอกหมู่บ้าน คือรัฐและระบบทุนนิยม แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังสามารถรักษาสถาบันชุมชนเอาไว้ได้ การเปลี่ยนแปลงจึงล่าช้าและเกิดขึ้นจำกัด ที่เป็นเช่นนี้เพราะ

1. ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในอดีต
2. ลักษณะชุมชนหมู่บ้านที่ให้ความมั่นคง และ
3. ลักษณะพิเศษของรัฐและระบบทุนนิยมไทยที่ไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบท ต่อมา มีการตั้งคำถามว่าหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สองผ่านมาประมาณ 50 ปี การเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร และยังสามารถใช้คำอธิบายชุดเดิมได้หรือไม่ งานวิจัยชุด “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย”

(ชลิตา บัณฑุวงศ์ และอนุสรณ์ อุณโณ, 2546, คำนำ) ได้คำตอบว่า ความเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยมยังคงล่าช้าอยู่ความเหนียวของระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชน ไม่กลายเป็นระบบทุนดำรงอยู่ทั้งในอดีตและร่วมสมัย แต่คำอธิบายได้เปลี่ยนแปลงไปกล่าวคือ ปัจจัยข้อที่ 1. และ 3. อธิบายได้น้อยลงแสดงว่าการอธิบายต้องอาศัยปัจจัยที่ 2. มากขึ้น และงานวิจัยพบว่า ชุมชนหมู่บ้านไทย มีการปรับตัวด้วยตัวชุมชนเอง ทั้งจากการปลูกพืชหลายชนิด งานบริการและการค้า โรงงาน

ขนาดเล็กในชนบท ชาวชุมชนทำงานหนักขึ้นทั้งระดับปัจเจกและในรูปเครือข่ายช่วยเหลือซึ่งกันและกันในท้องถิ่นเพื่อรักษาครอบครัวและชุมชน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ทำให้เป็นที่มาของการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจสองระบบในสังคมไทย

ภายใต้การอธิบายพัฒนาการชุมชนท้องถิ่นไทยถึงปัจจุบัน องค์ความรู้ชุดนี้ค้นพบการดำรงอยู่และความสำคัญของเครือข่าย (Network) ชุมชน คือพบว่ามีเครือข่ายการแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านในอดีตและยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน โดยผ่านการปรับตัวเปลี่ยนแปลงในรูปแบบต่าง ๆ เครือข่ายชุมชนเหล่านี้มีรูปแบบและเนื้อหาแตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาคหรือแต่ละพื้นที่ ขึ้นอยู่กับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตามองค์ความรู้ชุดนี้ส่วนใหญ่ได้อธิบายเครือข่ายในภาพรวม ตัวอย่างในภาคใต้ เช่น เรื่อง “เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต” โดยฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์ (2540) ต่อมา มีการอธิบายเครือข่ายที่มีความชัดเจนมากขึ้น เช่น เรื่อง “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษที่ผ่านมา” โดยสงบ ส่องเมือง (2546) และเรื่อง “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ตอนบนฝั่งตะวันออก” โดยชลิตา บัณทวงศ์ และอนุสรณ์ อุณโณ (2546) แต่ทั้งสองเรื่องนี้อธิบายเครือข่ายโดยศึกษาจากหมู่บ้านที่เป็นกรณีศึกษา (ไม่มีหมู่บ้านในกลุ่มน้ำตาปีตอนบน) ไม่ได้ศึกษาในฐานะเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมและอธิบายรูปแบบของเครือข่ายเชิงมโนทัศน์ที่ชัดเจน ซึ่งเป็นองค์ความรู้อีกลักษณะหนึ่งที่สำคัญดังได้กล่าวมาข้างต้น

การศึกษาที่กล่าวถึงเครือข่ายชุมชนในฐานะเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมขององค์ความรู้ชุดนี้ปรากฏอย่างชัดเจนในงานวิจัยเรื่อง “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” โดยพรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2545) และโดดเด่นมากในเรื่อง “ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน” ในภาคเหนือสำหรับในภาคใต้เรื่อง “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำไชยา” สามารถแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของเครือข่ายทางเศรษฐกิจได้อย่างชัดเจน แต่ยังขาดเครือข่ายด้านอื่น ๆ สำหรับงานวิจัยเรื่อง “หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา” โดยกิตติ ตันไทย (2552) แม้ว่าลักษณะงานวิจัยไม่เน้นประเด็นเรื่องเครือข่ายแต่ในข้อเสนอแนะนั้นให้ความสำคัญต่อการรวมกลุ่มของชาวสวนยาง และชาวนาเพื่อการต่อรองกับระบบทุนและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

ผู้วิจัยเห็นว่าภายใต้เศรษฐกิจสองระบบในปัจจุบันคือเศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจทุนนิยม หรือมองในภาพกว้างของความสัมพันธ์ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม สังคมไทยดำรงอยู่ภายใต้โครงสร้างวิถีชีวิตแบบชุมชนกับวิถีชีวิตแบบทุนนิยม เครือข่ายจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมากในการเข้าใจการดำรงอยู่ของชุมชน ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งระหว่างชาวชุมชนเอง ระหว่างเครือข่ายและระหว่างเครือข่ายกับรัฐ การดำรงอยู่ของเครือข่ายในปัจจุบันเป็นปัจจัยหนึ่งที่แสดงถึงลักษณะชุมชนท้องถิ่นที่มั่นคง (ปัจจัยข้อที่ 2) เพราะการก่อรูป การปรับตัว

เปลี่ยนแปลง และพัฒนาเครือข่ายเกิดขึ้นมาภายใต้ลักษณะพิเศษของชุมชนท้องถิ่นไทย ท่ามกลาง ทรัพยากรธรรมชาติที่จำกัด และการเข้ามาของระบบรัฐและทุนในชุมชนในปัจจุบัน การเรียนรู้ เครือข่ายจะสามารถนำไปสู่ข้อสรุปที่สร้างสรรค์และพัฒนาเครือข่ายเพื่อความเข้มแข็งของชุมชน ท้องถิ่นในอนาคต และจากที่กล่าวมาในข้างต้นการศึกษาเครือข่ายอย่างรอบด้านภายใต้หน่วย วิเคราะห์แบบเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม เป็นประเด็นหนึ่งที่ยืนอยู่ ณ ชายขอบของพรมแดน ความรู้ เนื่องจากองค์ความรู้ชุดนี้มีความเชื่อว่า “การพัฒนาในอนาคตควรมุ่งที่เศรษฐกิจและ วัฒนธรรม ณ เขตภายในของประเทศ เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจโดยมีสภาพภูมิศาสตร์ทรัพยากร ของพื้นที่ ชุมชนและเครือข่ายชุมชนในท้องถิ่น และวัฒนธรรมชุมชนกำกับและประกอบเครือข่าย ของท้องถิ่นขึ้นมาเป็นประเทศชาติ” (ชลิตา บัณฑิตวงศ์ และอนุสรณ์ อุณโณ, 2546, หน้า 21) ดังนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน เพื่อเรียนรู้เครือข่าย นอกจากจะเป็น องค์ความรู้เพื่อสร้างสรรค์พัฒนาชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนแล้วจะสามารถประกอบเป็นองค์ความรู้ ทางสังคมศาสตร์ของสังคมไทยได้อีกด้วย

การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน จึงเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นและความสัมพันธ์ทางสังคม ของชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน ในกรอบของเวลานับจาก การปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 โดยถือเอาการย้ายที่ว่าการอำเภอฉวางจากท่าชี (ปัจจุบัน อยู่ในอำเภอบ้านนาเดิม จังหวัดสุราษฎร์ธานี) มาบริเวณอำเภอฉวางในปัจจุบันเมื่อ พ.ศ. 2442 ถึง พ.ศ. 2550 ผู้วิจัยเชื่อว่าผลการศึกษาจะ สามารถเข้าใจพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และ ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน สามารถเป็นฐานความรู้เพื่อเข้าใจ ปραฏกการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบัน ทำให้ชุมชนเข้าใจตัวเอง มีอัตลักษณ์ มีศักดิ์ศรี เข้าใจถึงศักยภาพและ ข้อจำกัดในการมองไปในอนาคต นอกจากนั้นยังทำให้ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปี ตอนบนสามารถประกอบสร้างเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติอีกด้วย

คำถามหลักการวิจัย

งานวิจัยนี้ต้องการค้นพบว่าในช่วงจาก พ.ศ. 2442 จนถึง พ.ศ. 2550 ชุมชนท้องถิ่น ลุ่มน้ำตาปีตอนบนมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ภายใต้ระบบภูมิทัศน์วัฒนธรรมอย่างไร ชาวชุมชนมีความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมโดยผ่านรูปแบบเครือข่ายสังคมอย่างไร มีการปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมการเมือง และวัฒนธรรมอย่างไร และส่งผล กระทบต่อวิถีชีวิตในปัจจุบันอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. ศึกษากระบวนการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน
2. ศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน
3. วิเคราะห์การดำรงอยู่รูปแบบเครือข่ายของชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีภายใต้

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมทั้งหมด (รายละเอียดในภาคผนวก) ได้แก่ วิธีคิดของ
ไทยศึกษา พัฒนาการการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วิธีวิทยา แนวคิดหรือทฤษฎีที่ผู้วิจัยใช้เป็น
ฐานคิดในงานวิจัย และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งประสบการณ์จากการเรียนรู้ใน “สนาม” เบื้องต้น
ของผู้วิจัย ผู้วิจัยได้ข้อสรุปเป็นโครงสร้างทางแนวคิดหรือทฤษฎีในเบื้องต้นได้ว่า การศึกษา
ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนให้เข้าใจอย่างรอบด้านและเป็นองค์รวม มากที่สุด
คือ การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโดยใช้แนวคิด ทฤษฎี เศรษฐศาสตร์การเมือง แนวประวัติศาสตร์
และวัฒนธรรมชุมชนเป็นแกนกลางในการวิเคราะห์แนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตประชาชน
ทั่วไป อธิบายกระบวนการความเป็นมาของระบบและระบบที่พึงปรารถนาในอนาคต
มองความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม
ไม่ละเลยความขัดแย้ง และสามารถช่วยประกอบสร้างองค์ความรู้ในการศึกษาสังคมไทยในทาง
ทฤษฎีได้ นอกจากนั้นผู้วิจัยพบว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโดยภาพรวมที่ผ่านมาแม้ให้
ความสำคัญกับปัจจัยทางภูมิศาสตร์ แต่มักใช้ข้อมูลทางภูมิศาสตร์เป็นเพียงสร้างความเข้าใจเฉพาะ
ขอบเขตของพื้นที่เป็นหลัก โดยไม่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ในฐานะเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่ง
ที่สัมพันธ์กับปัจจัยอื่น ๆ ในการสร้างความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ทางสังคม ยกเว้นกลุ่มวิชาการนำโดย
ศรีศักร วัลลิโภดม ที่ใช้แนวคิดเรื่อง ภูมิวัฒนธรรมในการอธิบายประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้อย่างมี
พลังและเป็นองค์รวม ผู้วิจัยสนับสนุนแนวทางนี้และนำแนวคิด ทฤษฎีภูมิทัศน์วัฒนธรรมมาช่วย
ในการอธิบายประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบน โดยจะพัฒนาด้วยการใช้วิธีการทาง
ภูมิศาสตร์ให้ครบถ้วนและรอบด้านมากยิ่งขึ้น และสุดท้ายคุณลักษณะอย่างหนึ่งของการศึกษา
ประวัติศาสตร์คือการศึกษาพฤติกรรม ประสบการณ์และความทรงจำร่วมกันของชุมชนหรือสังคม
ที่ผ่านมาเพื่อการเข้าใจปัจจุบันและก้าวไปสู่อนาคตการเข้าใจชุมชนหรือสังคมปัจจุบันนอกจาก
การเข้าใจโครงสร้าง (Structure) และผู้กระทำการ (Agency) แล้ว การศึกษาเครือข่ายทางสังคม
(Social Network) เป็นการศึกษาที่สามารถช่วยในการเข้าใจสังคมได้มากยิ่งขึ้น การศึกษาสังคม
ดังกล่าวสามารถทำได้หลาย ๆ วิธีการ ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยสนใจศึกษาเครือข่ายทางสังคมโดยผ่าน

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ กล่าวคือพฤติกรรมประสบการณ์ และความทรงจำร่วมในอดีตของชุมชนสามารถเข้าใจการก่อเกิด การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงเครือข่ายได้เป็นอย่างดี ขณะเดียวกันเครือข่ายต่าง ๆ เหล่านี้ก็จะขับเคลื่อนประวัติศาสตร์ไปด้วย ดังนั้นการวิจัยนี้สนใจศึกษาบทบาทของเครือข่ายต่าง ๆ ภายใต้การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน ผู้วิจัยเชื่อว่าเป็นพัฒนาการหนึ่งของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ต้องการบูรณาการการศึกษาประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมานุษยวิทยาเข้าด้วยกัน และเป็นการศึกษาด้วยทัศนะจาก “ภายใน” (Emic Perspective)

จากโครงสร้างแนวคิด ทฤษฎี ประกอบกับมโนทัศน์และเนื้อหาในเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมด และมโนทัศน์และเนื้อหาจากประสบการณ์จากการเรียนรู้ใน “สนาม” เบื้องต้น ผู้วิจัยนำมาสร้างเป็นกรอบคิดในการวิจัยเรื่อง ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน ได้ดังนี้

1. การศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน เป็นการศึกษาเรื่องราวหรือเหตุการณ์ความทรงจำร่วมกันของชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนที่พัฒนาการมาในช่วงหลังปฏิรูประเบียบบริหารราชการแผ่นดินสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยถือเอาการย้ายที่ว่าการอำเภอฉวางในปี พ.ศ. 2442 เรื่อยมาจนถึง พ.ศ. 2550
2. ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนเกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวชุมชนกับระบบภูมิศาสตร์ ชาวชุมชนใช้ศักยภาพทั้งด้านวัตถุและจิตใจ เช่น เทคโนโลยี ความรู้หรือภูมิปัญญา ด้านต่าง ๆ ความเชื่อ วัฒนธรรม ฯลฯ เป็น “วิถีแห่งพลัง” เข้าไปสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติเพื่อการดำรงอยู่ ทั้งการตั้งถิ่นฐาน ทำมาหาเลี้ยงชีพ ความสัมพันธ์ทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรม ลุ่มน้ำตาปีตอนบนจึงเป็น “พื้นที่” ของความเคลื่อนไหวด้านต่าง ๆ ของชาวชุมชน ภายใต้ความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ก่อเกิด “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน” ผ่านกาลเวลาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2550)
3. งานวิจัยนี้ใช้ขอบเขตทางเวลาจาก พ.ศ. 2442-2550 จึงจำเป็นต้องกล่าวถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนก่อน พ.ศ. 2442 โดยสังเขป เพราะ “ความเป็นท้องถิ่น” ของชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนต้องมองผ่านความสัมพันธ์ในยุคประวัติศาสตร์สมัยต่าง ๆ ขณะเดียวกันสามารถมองผ่านมุมมองภายในของท้องถิ่นเองที่สะท้อนจากนิทานและคำบอกเล่าของท้องถิ่น
4. พัฒนาการจากข้อ 2 และ 3 เมื่อมีการปฏิรูประเบียบบริหารราชการแผ่นดินสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการจัดตั้งอำเภอฉวาง เมื่อ พ.ศ. 2440 และย้ายที่ว่าการมาตั้งในบริเวณอำเภอฉวางในปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. 2442 ทำให้อำนาจรัฐสมัยใหม่เข้ามามีอิทธิพลต่อ

ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนเป็นอย่างมาก ผนวกกับการสร้างทางรถไฟสายใต้บริเวณอำเภอ
ฉวางเสร็จสิ้น เมื่อ พ.ศ. 2458 ทำให้คนจีนเข้ามาตั้งตลาดและบุกเบิกการทำสวนยางพาราภายใต้
การสนับสนุนทางนโยบายของรัฐ ได้ก่อเกิด “กลุ่มพ่อค้า” คนกลางและการผลิตเพื่อขาย ควบคู่
กับกลุ่มชาวชุมชนที่ผลิตแบบยังชีพ ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมดังกล่าวดำรงอยู่จนถึง
การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. 2475 เรื่อยมาจนถึงช่วงสงครามโลก
จนสังคมไทยเริ่มเข้าสู่ยุคแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พ.ศ. 2504 กระแสพัฒนาและ
ระบบทุนนิยมเริ่มเข้าสู่ท้องถิ่นมากขึ้น แต่ยังไม่มืผลกระทบต่อกรเปลี่ยนแปลงชุมชนอย่าง
มีนัยสำคัญ เนื่องจากชุมชนยังเกาะเกี่ยวเหนียวแน่นอยู่ในวิถีชีวิตแบบยังชีพช่วงเข้าสู่
“ความทันสมัย” และยุคประชาธิปไตยนี้ นำมาซึ่งการศึกษาสมัยใหม่ผ่านระบบโรงเรียนทำให้
ลูกหลานชาวชุมชนลุ่มน้ำตาปีได้รับการศึกษาสมัยใหม่มากขึ้น ช่วงเวลานี้ภายในท้องถิ่นได้เริ่ม
ปรากฏบทบาทของบุคคลสำคัญที่ส่งผลต่อพลังในการเคลื่อนไหวของชุมชนเป็นอย่างมากคือ
“พ่อท่านคล้าย วาจาสิทธิ์” บทบาทและบารมีของ “พ่อท่านคล้าย” ส่งผลต่อบทบาทของทุก ๆ กลุ่ม
ในชุมชนท้องถิ่นทั้งรัฐ พ่อค้าคนจีน ชาวชุมชนทั่วไป การเคลื่อนไหวทางสังคมและวัฒนธรรมของ
ชุมชนท้องถิ่นภายใต้บทบาทของ “พ่อท่านคล้าย” นั้นสามารถแสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวของรัฐ
และระบบทุนนิยมที่มีต่อชุมชนท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี การเป็นผู้นำในการสร้างสาธารณูปโภคต่าง ๆ
โดยเฉพาะการสร้างถนน สะพาน สร้างวัด บูรณะวัด สร้างเจดีย์ ฯลฯ ถาวรวัตถุต่าง ๆ ที่เกิดจาก
การนำของพ่อท่านคล้ายมีอยู่เป็นจำนวนมากในช่วงนี้และยังปรากฏให้เห็นอยู่จนถึงปัจจุบัน
นอกจากนั้นยังมีเรื่องราวด้านอิทธิปาฏิหาริย์ของพ่อท่านคล้ายที่เกี่ยวข้องกับชาวชุมชนอีก
เป็นจำนวนมาก ช่วงเวลาเดียวกันนี้ยังมีบทบาทของปัจเจกชนและกลุ่มเครือข่ายต่าง ๆ ภายใน
ท้องถิ่นที่เคลื่อนไหวภายใต้บริบทของปัจจัยภายนอกดังกล่าวอีกจำนวนหนึ่ง

5. พัฒนาการจากข้อที่ 2-4 ในช่วง พ.ศ. 2505-2530 สังคมไทยโดยรวมเข้าสู่ยุคสมัย
แผนพัฒนาเศรษฐกิจชาติ โดยในช่วงแรก ๆ ของแผนพัฒนาฯ นั้นยังไม่มืผลกระทบต่อชาวชุมชน
มากนักอย่างไรก็ตามด้วยเหตุผลทางภัยธรรมชาติ หลังเกิดวาตภัย ปี พ.ศ. 2505 “ป่ายาง” และ
สวนผลไม้ ของชาวชุมชนได้รับความเสียหายเป็นอย่างมาก ทำให้ชาวชุมชนเริ่มเข้าสู่การขอทุน
ทำสวนยางจากรัฐบาล เป็นการทำสวนยางแบบ “พืชพาณิชย์” หรือพืชเชิงเดี่ยว หลังจากยางเริ่มให้
ผลผลิตประมาณ ปี พ.ศ. 2512 วิถีชีวิตชาวชุมชนต้องพึ่งพาระบบตลาดมากขึ้นทั้งการขายผลผลิต
และการต้องซื้อของบริโภคและอุปโภค อย่างไรก็ตามวิถีการผลิตแบบยังชีพยังคงดำรงอยู่และ
ปรับตัวอยู่ตลอดเวลา ทำให้เกิดวิถีเศรษฐกิจสองระบบควบคู่กันไปคือระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ
กับระบบทุนนิยม แต่ระบบทุนนิยมเข้าสู่ท้องถิ่นอย่างชัดเจนและเข้มข้นมากขึ้น นำไปสู่การใช้
ทรัพยากรเพื่อการลงทุนและแสวงหากำไร ทำให้ทรัพยากรถูกทำลายเป็นอันมาก ช่วงเวลานี้ชุมชน

ได้เกิดการขัดแย้งภายในชุมชนท้องถิ่นและระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับรัฐจากสองเหตุการณ์สำคัญที่มีความสัมพันธ์กันคือ การขุดพบแร่ที่เขาสุณย์อำเภอฉวาง และอุดมการณ์ลัทธิคอมมิวนิสต์ มีผู้คนเสียชีวิตจากความขัดแย้งนี้เป็นจำนวนมาก จนรัฐต้องประกาศให้อำเภอฉวางเป็นพื้นที่ “สีแดง” และเพื่อแก้ไขปัญหานี้รัฐจึงจัดตั้งอำเภอพิปูนแยกออกไปจากอำเภอฉวางในปี พ.ศ. 2515 เหตุการณ์ในช่วงนี้มีความสำคัญเป็นอย่างมากเป็นการแสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวของการใช้อำนาจรัฐ การพัฒนาเศรษฐกิจและแสดงให้เห็น “อัตลักษณ์เฉพาะ” ที่รักอิสระเป็นตัวของตัวเองของชาวชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนที่น่าสนใจ ในยุคนี้นอกจากเกิดความขัดแย้งแล้วชุมชนท้องถิ่นยังต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติอีกด้วย กล่าวคือในช่วง พ.ศ. 2518-19 เกิดน้ำท่วมใหญ่และยาวนานทำให้ไร่นาเสียหายจำนวนมาก เป็นเหตุการณ์สำคัญอันหนึ่งที่ทำให้ชาวชุมชนเริ่มหันมาน้อยลง หันไปบุกเบิกทำสวนยางพาราในพื้นที่ป่าเขามากขึ้น นำมาสู่การเสื่อมโทรมทางนิเวศวิทยา น้ำในลำห้วยต้นน้ำลดน้อยลงปี พ.ศ. 2527 เป็นต้นมาเกิดไฟป่าไหม้สวนยางบ่อยครั้ง ทำให้หน้าดินไม่อุดมสมบูรณ์ ดังเช่นในอดีต อย่างไรก็ตามชาวชุมชนก็ได้มีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลา ทั้งจากฐานภูมิปัญญาภายในและจากองค์ความรู้ภายนอกนำมาสู่การรวมกลุ่มเครือข่ายต่าง ๆ ที่เด่นชัดมากขึ้น อาจกล่าวได้ว่าในช่วงปี พ.ศ. 2512-2530 ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนเป็นยุคสมัยการเข้ามาของการปลูกยางพาราเชิงพาณิชย์ การพึ่งพาระบบตลาดมากขึ้น ขณะเดียวกันวิถีชีวิตแบบยังชีพยังคงดำรงอยู่เป็นยุคแห่งความขัดแย้งทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในยุคทุนนิยมรัฐชาติ

6. พัฒนาการจากข้อที่ 2-5 การเกิดน้ำท่วมใหญ่ พ.ศ. 2531 ทั้งสายน้ำ โคลน หิน ท่อนซุงไหลทับบ้านเรือน เรือกสวน ไร่นาเสียหายยับเยินเป็นบริเวณกว้าง ผู้คนล้มตาย สูญหายมากมาย เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นความทรงจำร่วมกันของชาวชุมชนที่มีอาจลี้มเลือน ความเสียหายเหล่านี้ส่วนหนึ่งเกิดจากการทำลายทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม้ในยุคแรก ๆ ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้สภาพภูมิศาสตร์เปลี่ยนไป และมีการสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่บริเวณต้นน้ำตาปีคือ อ่างเก็บน้ำกระทุง และอ่างเก็บน้ำคลองดินแดน ความเปลี่ยนแปลงทางภูมิศาสตร์จากธรรมชาติและจากมนุษย์นี้ทำให้วิถีชีวิตชาวชุมชนเปลี่ยนไปจากวิถีชีวิตที่เคยชินกับน้ำหลากระหว่างเดือน 11-12 ผู้คนทอดแห จับปลา เด็ก ๆ สนุกสนาน ฯลฯ ปัจจุบันได้หมดไป หลังเหตุการณ์น้ำท่วมครั้งนี้ชาวชุมชนได้ปรับตัวอีกครั้ง เมื่อชุมชนพัฒนาการมาถึงช่วงนี้ประชากรเพิ่มปริมาณมากขึ้นทำให้มีการแยกอำเภอฉวางตั้งเป็นอำเภอฉำพระนคร ในปี พ.ศ. 2533 และอำเภอช้างกลางในปี พ.ศ. 2539 จนถึงปี พ.ศ. 2540 เป็นช่วงกระแสการปกครองท้องถิ่น มีการเลือกตั้งแทบทุกระดับ ตั้งแต่ระดับผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เทศบาล อบต. สจ. ไปจนถึงการเลือกตั้งระดับชาติ การเมืองท้องถิ่นในช่วงนี้นำมาสู่ความแตกแยกในชุมชนครั้งใหญ่ ระบบเครือญาติดั้งเดิมได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง ประกอบกับในช่วงเดียวกันนี้สังคมไทยได้รับ

ผลกระทบจากวิกฤติเศรษฐกิจ แม้ว่าชุมชนท้องถิ่นได้รับผลกระทบโดยตรงไม่มากนัก แต่ก็ได้รับผลกระทบทางอ้อม ทั้งช่วงน้ำท่วมใหญ่ พ.ศ. 2531 และช่วงเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ พ.ศ. 2540 ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนได้ตั้งรับปรับตัวมาได้ด้วย “ทุนทางสังคม” ที่มีมาในอดีตของท้องถิ่น ทั้งด้านภูมิศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมรวมถึงอัตลักษณ์ของผู้คน หลังปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา จนถึงปี พ.ศ. 2550 จึงเป็นช่วงที่ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนปรับตัวอยู่ในยุคกระแสการปกครองท้องถิ่นและทุนนิยมโลกาภิวัตน์ ขณะเดียวกันก็เกิดการรวมตัวเป็นเครือข่ายมากขึ้น จนได้รับการยอมรับจากสังคมโดยทั่วไป

7. จากข้อ 1-6 ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนในฐานะเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมหนึ่งที่มีพลวัตโครงการเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม รวมถึงอัตลักษณ์เฉพาะของผู้คน ได้มีปฏิสัมพันธ์กับสังคมใหญ่หรือสังคมไทยโดยภาพรวมตามช่วงสมัยต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้อัตลักษณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น จึงสามารถประกอบเข้าเป็นวัฒนธรรมของชาติ และจะนำไปสู่ความเข้าใจว่าความเป็นไทย (Thai Identity) นั้นล้วนเกิดจากการประกอบและถักทอขึ้นมาจากอัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ จนสามารถเกิดอัตลักษณ์ร่วมกันของความเป็นไทยได้ ขณะเดียวกันก็จะนำไปสู่ความเข้าใจว่าอัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นมีความแตกต่างหลากหลาย ความเป็นไทยจึงประกอบและถักทอขึ้นจากลักษณะร่วมที่แตกต่างกันนั้น

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนเป็นองค์ความรู้ใหม่ทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ให้ความสำคัญต่อวิถีชีวิตชาวบ้านทั่วไปซึ่งเป็นผู้คนส่วนใหญ่ของสังคม ประวัติศาสตร์ของชาวบ้านทั่วไปในลุ่มน้ำตาปีตอนบนนี้จะทำให้ชาวชุมชนมีสำนึกร่วม มีความเข้มแข็งในอัตลักษณ์ของตัวเอง มีเกียรติยศ ศักดิ์ศรี สามารถ “เห็น” เข้าใจ และอธิบายถึงความสำเร็จหรือล้มเหลวในอดีต เพื่อสร้างสรรค์อนาคตต่อไป

2. องค์ความรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนที่ได้คือส่วนหนึ่งในการร่วมถักทอกับประวัติศาสตร์ชาวบ้านส่วนอื่น ๆ ในภาคใต้และสังคมไทยก่อเกิดเป็นประวัติศาสตร์ร่วมของชาวบ้านส่วนใหญ่ที่แท้จริง ประวัติศาสตร์ส่วนนี้จะเป็นส่วนสำคัญในการประกอบกับประวัติศาสตร์ของรัฐจะทำให้เกิดประวัติศาสตร์ชาติที่ทุกฝ่ายยอมรับร่วมกันได้ เป็นพลังของชาติในการต่อสู้กับอุปสรรคและสร้างสรรค์ชาติในอนาคต

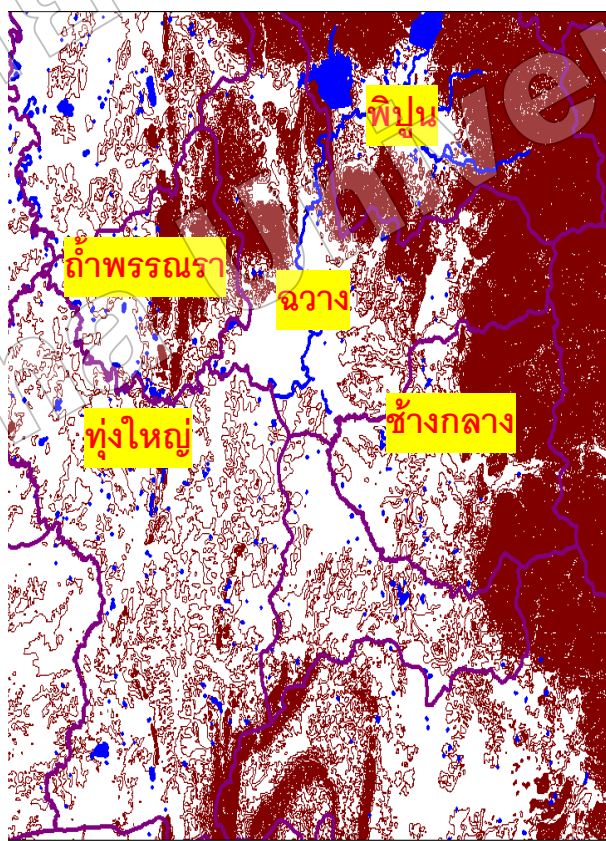
3. ได้องค์ความรู้ด้านความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมผ่านรูปแบบเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน องค์ความรู้นี้เกิดจากการปรับตัวภายใต้สภาพการเปลี่ยนแปลงในยุคต่าง ๆ ทำให้ชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนสามารถดำรงอยู่ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เหล่านั้น

ได้อย่างดี การเข้าใจรูปแบบและความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ของเครือข่ายเหล่านั้นไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายชุมชนด้วยกันและระหว่างรัฐ จะเป็นองค์ความรู้ที่สามารถ “ถอดรหัส” นำมาบริหารจัดการเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นทั้งในพื้นที่ลุ่มน้ำตาปีตอนบน ในภาคใต้ และสังคมไทยทั้งหมด

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษานี้มีขอบเขตรอบคลุมทั้งหมด 3 ด้าน คือ

1. ด้านพื้นที่ การศึกษานี้จะครอบคลุมพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนในความหมายของเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมเดียวกัน โดยมีแม่น้ำตาปีเป็นแกนกลาง ซึ่งเกี่ยวข้องกับขอบเขตด้านการปกครองของรัฐ 5 อำเภอ คือ อำเภอพิปูน อำเภอฉวาง อำเภอช้างกลาง อำเภอลำพรสวรรค์ และอำเภอทุ่งใหญ่ 3 ตำบล

ภาพที่ 1-1 แผนที่ขอบเขตการวิจัย (กรมแผนที่ทหาร, 2547)

2. ด้านเวลา การศึกษานี้จะครอบคลุมเวลาหลังการปฏิรูปการบริหารราชการสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จาก พ.ศ. 2442 ซึ่งเป็นปีที่ย้ายที่ว่าการอำเภอฉวางจากท่าชีมาอยู่ในบริเวณอำเภอฉวางในปัจจุบัน (อำเภอฉวางเป็นหนึ่งใน 9 อำเภอที่ตั้งครั้งแรกของจังหวัดนครราชสีมา) จนถึง พ.ศ. 2550 ซึ่งเป็นช่วงเวลาหลังจากกระแสการปกครองท้องถิ่นช่วงแรก ๆ ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวชุมชนอย่างมีนัยสำคัญ

3. ด้านเนื้อหา การศึกษานี้เป็นการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและความสัมพันธ์ทางสังคมผ่านเครือข่ายโดยมีปัจจัยต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์ต่อกันตามช่วงเวลาที่ศึกษาวิจัยระหว่างสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม กิจกรรม การปฏิบัติการต่าง ๆ รวมถึงบทบาทของปัจเจกบุคคล

นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

เขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน หมายถึง การเป็นองค์รวมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่างพื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางสังคม พื้นที่ทางความคิด และพื้นที่ทางอัตวิสัย ในการศึกษา หมายถึง การที่ผู้คน หรือชุมชนมี “ความรู้สึก” ว่าเป็น “คน” ของเขตลุ่มน้ำตาปีตอนบน มีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม มีการสร้างความรู้ หรือภูมิปัญญา การจัดสรรแบ่งปันทรัพยากร รวมทั้งการกำหนดแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีในด้านเศรษฐกิจ สังคมการเมือง และวัฒนธรรม ในบริบทของเขตลุ่มน้ำตาปีตอนบนร่วมกัน

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน หมายถึง พื้นที่ทางกายภาพในลุ่มน้ำตาปีตอนบนอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมของชาวชุมชนกับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ซึ่งสามารถสะท้อนถึงพื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางความคิด จากอดีตจนถึงปัจจุบัน

ทบทวนวรรณกรรม

การวิจัยเรื่อง ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนเป็นการศึกษาตามแนวทางไทยศึกษา (Thai Study) โดยบูรณาการการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local History) กับการศึกษาสังคมศาสตร์ หรือเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยมีฐานทางวิธีวิทยาและแนวคิดหรือทฤษฎี การศึกษาตามแนวทางนี้สามารถทำได้หลากหลายวิธี ขึ้นอยู่กับแนวคิดทางวิชาการและวัตถุประสงค์การวิจัยของผู้ศึกษา ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยใช้แนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น บูรณาการร่วมกับวิธีวิทยาของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์และแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นแกนหลัก และบูรณาการประสานกับแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม

(Cultural Landscape) แนวคิดทางสังคมศาสตร์เรื่อง เครือข่ายสังคม การทบทวนวรรณกรรม ในงานวิจัยนี้จึงเป็นการศึกษาถึงแนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดต่าง ๆ เหล่านั้น โดยมีเป้าหมายนำมาประกอบเป็น โครงสร้างทางแนวคิดเพื่อนำมาเป็นฐานคิดในการอธิบาย กรอบคิด (Conceptual Framework) และใช้กรอบคิดนั้นเป็นแนวทางอธิบายให้ความหมายกับ ข้อมูลเพื่อคลี่คลายปัญหาและตอบวัตถุประสงค์การวิจัย

การทบทวนวรรณกรรมในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยเริ่มต้นจากวิธีคิดแบบไทยศึกษาเป็นพื้นฐาน จากนั้นเข้าสู่การพิจารณาแนวคิดที่เป็นแกนหลักคือ แนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การพิจารณาประเด็นนี้มีเป้าหมายหลักเพื่อแสดงถึงพรมแดนความรู้ของการศึกษาประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นที่มีพัฒนาการมาตามลำดับ และแสดงถึง “จุดยืน” ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ของผู้วิจัย คือการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นตามแนวทางของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง แนวประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชน ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงเข้าสู่การพิจารณาฐานคิดทางวิธีวิทยา ของสำนักเศรษฐศาสตร์แนวประวัติศาสตร์ และแนวคิด วัฒนธรรมชุมชน โดยวิธีวิทยาและแนวคิด ทั้งสองนี้รวมเรียกว่า สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็น แกนหลักในงานวิจัยนี้ อย่างไรก็ตามด้วยปัญหาและวัตถุประสงค์การวิจัยที่เป็นการศึกษาพื้นที่ และการศึกษาเครือข่ายสังคมเพื่อพิจารณาการดำรงอยู่ของชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน จึงต้อง มีแนวคิดประกอบเพิ่มเติมที่เพียงพอ ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม และแนวคิดเครือข่าย สังคม เข้ามาประสานเพิ่มเติมสุดท้ายผู้วิจัยจะกล่าวถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยเน้นหนักไปทำงานวิจัย ที่เกี่ยวข้องกับภาคใต้เป็นหลัก สำหรับงานวิจัยนอกภาคใต้ที่โดดเด่นบางเรื่อง ผู้วิจัยจะนำมาร่วม พิจารณาร่วมด้วย โดยจัดแบ่งประเภทของงานออกเป็นกลุ่ม ๆ และอาจพบว่าบางเรื่องนั้น สามารถจัดอยู่ในกลุ่มแนวคิดได้มากกว่าหนึ่งกลุ่ม ในกรณีนี้ผู้วิจัยจะพิจารณาละเอียดเฉพาะที่ เกี่ยวข้องโดยตรงกับกลุ่มนั้น ๆ มากที่สุด

ในการนำเสนอ (รายละเอียดทบทวนวรรณกรรมในภาคผนวก) ผู้วิจัยจะแสดงแนวคิด และแสดงเหตุผลว่ามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการศึกษาของผู้วิจัยอย่างไร โดยใช้วิธีอธิบาย เรียงลำดับจากโครงสร้างแนวคิด ทฤษฎี จากนั้นจะพิจารณางานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดเพื่อ สังเคราะห์สร้างเป็นกรอบคิดสำหรับงานวิจัยนี้

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบในการวิจัย

การวิจัยเรื่องประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบนในภาพกว้างเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) การวิจัยรูปแบบนี้จะสามารถรวบรวมข้อมูลให้ได้ภาพรวมทั้งหมด (Holistic) ทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม ข้อมูลด้านความสัมพันธ์ทางสังคม และวัฒนธรรม ระบบคิด ระบบความเชื่อของชาวชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน เพื่อนำมาอธิบาย “ปรากฏการณ์” ต่าง ๆ การเก็บข้อมูลสามารถทำได้หลากหลายทั้งจากเอกสารต่าง ๆ การสังเกต การสัมภาษณ์ จนสามารถนำมาสู่การตีความข้อมูลเพื่อเข้าใจ “ความหมาย” ที่ซ่อนอยู่ (อมรา พงศาพิชญ์, 2537, หน้า 12-15) และอธิบายความหมายนั้นเพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัย อย่างไรก็ตามงานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ศึกษา “ความหมาย” ต่าง ๆ เหล่านั้นภายใต้กรอบของเวลาด้วย ดังนั้นเมื่อมองในภาพย่อยลงมาการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแนวประวัติศาสตร์ (Historical Qualitative Research) เพื่อค้นหารากฐานข้อเท็จจริง ความสัมพันธ์ของปัจจัยเงื่อนไขต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์ต่อความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงภายใต้กรอบเวลาของชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน

2. พื้นที่ศึกษาวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาพื้นที่ที่ครอบคลุมพื้นที่ชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบนในความหมายของเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมเดียวกัน โดยมีแม่น้ำตาปีเป็นแกนกลาง ซึ่งเกี่ยวข้องกับขอบเขตด้านการปกครองของรัฐ 5 อำเภอ คือ อำเภอพิบูล อำเภอนางรอง อำเภอศีขรภูมิ อำเภอธำพร และอำเภอทุ่งใหญ่ เมื่อพิจารณาตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม พื้นที่ทั้งหมดนี้จึงเป็น 1 หน่วยวิเคราะห์

3. กลุ่มตัวอย่าง

ในทางทฤษฎี กลุ่มตัวอย่าง (Theoretical Population) ในงานวิจัยนี้คือทุกคนที่มีความทรงจำทางประวัติศาสตร์และสามารถให้ข้อมูลของเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำตาปีตอนบน ทั้งผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ปัจจุบันและอยู่นอกพื้นที่ อย่างไรก็ตามกลุ่มตัวอย่างในเชิงประจักษ์ (Empirical Population) ผู้วิจัยจะใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างผสมผสานกันระหว่างกลุ่มตัวอย่างแบบหลายกลุ่ม (Dimensional Sampling) และการสุ่มตัวอย่างแบบสโนว์บอลล์ (Snowball Sampling) โดยมีรายละเอียดดังนี้

เนื่องจากผู้วิจัยต้องการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และเครือข่ายชุมชน การเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบหลายกลุ่ม คือ กลุ่มอายุและกลุ่มเครือข่ายที่รวมตัวกันทำกิจกรรมต่าง ๆ จึงเป็นประเด็นแรกที่ต้องคำนึงถึง เพื่อให้ครอบคลุมเรื่องราวให้มากที่สุด แต่ละกลุ่มจะมีจำนวนเท่าไรนั้น

ไม่สามารถจะบอกได้ จนกว่าข้อมูลจะ “นิ่ง” และสามารถนำมาอธิบายตอบวัตถุประสงค์งานวิจัยได้ นอกจากนั้นผู้วิจัยจะจัดกลุ่มจากการรวมตัวทำกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งกลุ่มที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น กลุ่มข้าราชการ กลุ่มเครือข่าย กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงาน กลุ่มทำกิจกรรมในวัด กลุ่มองค์กรเชื้อสายจีน กลุ่มเพื่อนบ้าน กลุ่มการเมือง กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์ “กลุ่มรักนกเงือก” กลุ่มสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล กลุ่มโรงเรียนสมุนไพรร ฯลฯ ทั้งสองกลุ่มตัวอย่างคือ กลุ่มอายุ และกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้สามารถศึกษาควบคู่กันไป เช่น คุณลุง คุณป้า อายุ 60 ปีขึ้นไป และอยู่ในกลุ่มวิสาหกิจชุมชน สามารถได้ข้อมูลทั้งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และบทบาทเครือข่ายชุมชนไปด้วย ผู้วิจัยเชื่อว่าการเลือกกลุ่มตัวอย่างที่แตกต่างกันนี้ จะช่วยให้ได้ข้อสรุปมีความเที่ยงตรงภายใน (Internal Validity) ตามบริบทแล้ว ครอบคลุมของ กลุ่มตัวอย่างยังเป็นปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้ผลการวิจัยมีความเที่ยงตรงภายนอก (External Validity) มากขึ้นด้วย

ขณะเดียวกันผู้วิจัยนำการสุ่มตัวอย่างแบบสโนว์บอลล์มาใช้ กล่าวคือเมื่อได้กลุ่ม สัมภาษณ์แล้ว ผู้วิจัยจะเริ่มจากการพูดคุยกับชาวชุมชนทั่วไปก่อน (Free Listing) อาจเป็นผู้ให้ข้อมูล สำคัญ (Key Informants) หรือไม่ได้ จากนั้นสร้างความไว้วางใจ (Trust) ต่อผู้ให้ข้อมูลนำไปสู่ การสอบถามถึงผู้ให้ข้อมูลสำคัญคนต่อไป ๆ ไปได้ เช่นเดียวกัน การเลือกตัวอย่างแบบหลายกลุ่ม คือ ไม่อาจบอกจำนวนผู้ให้ข้อมูลที่แน่นอนได้ อย่างไรก็ตามเทคนิคนี้มีจุดอ่อนตรงที่ผู้ให้ข้อมูล คนต่อ ๆ ไปนั้นอาจมีความเห็นที่ใกล้เคียงกับคนแรก ๆ เพราะเป็นคนรู้จักกันจึงต้องใช้การ ตรวจสอบข้อมูลให้รอบคอบ อย่างไรก็ตามการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบหลายกลุ่มสามารถแก้ปัญหา นี้ไปด้วยในตัวเพราะกลุ่มตัวอย่างแบบนี้จะมีความแตกต่างหลายหลายอยู่แล้ว

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เอกสารต่าง ๆ การสังเกต และการสัมภาษณ์ ทั้งด้านสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม การปฏิบัติการของชุมชน การรวบรวมข้อมูลทั้งหมดผู้วิจัยจะรวบรวมด้วยตัวเอง

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ต้องการตอบคำถามความเปลี่ยนแปลงและ ความสัมพันธ์ทางสังคมโดยผ่านเครือข่ายต่าง ๆ ของชุมชนท้องถิ่น นอกจากการอ่านเอกสารต่าง ๆ แล้วการเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Work) โดยการสังเกตและการสัมภาษณ์จึงเป็นการเก็บข้อมูล ที่สำคัญที่สุด การสังเกตและการสัมภาษณ์เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างผู้วิจัยกับชาวชุมชน (หรือผู้ให้ข้อมูลสำคัญนอกชุมชน) ผู้วิจัยจึงต้องอาศัยความร่วมมือกับชาวชุมชน การเก็บข้อมูล มีความสัมพันธ์อย่างแยกไม่ออกกับความเชื่อเรื่อง “ความจริง” และที่มาของความรู้ ผู้วิจัยเชื่อว่า นอกจากความเชื่อเรื่องกรอบคิดทางทฤษฎีแล้ว ผู้วิจัยไม่ควรจำกัดตัวเองอยู่ในฐานะคนนอก

(Outsider) ผู้ศึกษา “ความจริง” (Subjective) กับ “ความจริง” ที่ถูกศึกษา (Objective) แยกจากกันไม่ได้ การเป็น “คนนอก” แต่เพียงอย่างเดียว จะทำให้ขาดมิติของความรู้สึก ซึ่งเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งของชุมชน ดังนั้นการค้นหาคำตอบผู้วิจัยจึงควรเป็น “คนใน” (Insider) ไปด้วย “นั่นคือรับรู้ข้อมูลเหมือนกับว่าตนเป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชน” (สุภางค์ จันทวานิช, 2537, หน้า 91) ดังนั้นนอกจากการเก็บข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ แล้ว ผู้วิจัยยังใช้การสังเกตการณ์ทั้งแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และไม่มีส่วนร่วม (Non Participant Observation) และการสัมภาษณ์ทั้งเป็นทางการ (Formal Interview) และไม่เป็นทางการ (Informal Interview) โดยมีรายละเอียดในการเก็บรวบรวมข้อมูลด้านต่าง ๆ ดังนี้

4.1 การศึกษาเอกสาร

เอกสารชั้นต้น (Primary Sources) คือเอกสารที่เขียนหรือจัดทำขึ้นโดยคนที่เห็นเหตุการณ์หรือเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือมีหน้าที่จัดทำเอกสารนั้น เช่น 1. เอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เอกสารของกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ เช่น ข้อมูลแผนที่จากกรมแผนที่ทหารทั้งเป็นข้อมูลแผนที่กระดาษ และข้อมูลแบบดิจิทัล ข้อมูลดิจิทัลใช้ทั้งแบบ Raster และ Vector ข้อมูลของกรมพัฒนาชุมชนที่เก็บจากหมู่บ้านทั่วประเทศ เป็นต้น 2. เอกสารจากสำนักงานสถิติแห่งชาติ (NSO) เช่น สำมะโนประชากรและเคหะ สำมะโนเกษตร รายงานการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน การสำรวจการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตร สมุดรายงานสถิติภาค สมุดรายงานสถิติจังหวัด รายงานผลสำมะโนหมู่บ้าน เป็นต้น 3. ข้อมูลสถิติของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เช่น การใช้ที่ดินของประเทศไทย สถิติการเกษตรประเทศไทย เป็นต้น 4. เอกสารทางภูมิศาสตร์ ข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (GIS) และ 5. เอกสารอื่น ๆ จากภายในชุมชน เช่น หนังสือพิมพ์ ภาพถ่าย บ้านที่ต่าง ๆ เป็นต้น

เอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) คือเอกสารอื่น ๆ ที่ผ่านการคิด ตีความ วิเคราะห์สังเคราะห์มาแล้ว เช่น บทความ รายงานการวิจัย หนังสือต่าง ๆ เว็บไซต์ ฯลฯ ที่เกี่ยวข้องทั้งโดยตรงและโดยอ้อมกับชุมชนลุ่มน้ำตาปีตอนบน

4.2 การศึกษาภาคสนาม

การศึกษาภาคสนามเป็นการประกอบกันทั้งการสังเกต (Observation) และการสัมภาษณ์ (Interview)

การสังเกต เป็นการสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมขึ้นอยู่กับสถานการณ์ต่าง ๆ การสังเกตสามารถทำได้ทั้งสภาพแวดล้อมและความสัมพันธ์ทางสังคม การสังเกตสภาพแวดล้อมนั้นมีทั้งสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น สามารถทำให้เข้าใจถึงภูมิทัศน์ การตั้งถิ่นฐาน สภาพบ้านเรือน สาธารณะสมบัติต่าง ๆ โบราณคดีท้องถิ่น ฯลฯ

ด้านการสังเกตความสัมพันธ์ทางสังคมนั้นสามารถสังเกตบุคลิกภาพ อารมณ์ความรู้สึก วิธีการสื่อสาร บทบาท และความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและกลุ่ม เปรียบเทียบความเหมือนและแตกต่างในบริบทเวลาและสถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น วิธีการสังเกต คือการเข้าไปอยู่ในเหตุการณ์ของบุคคลหรือกลุ่มที่ต้องการศึกษาอย่างเหมาะสมเพื่อจะได้รับรู้ข่าวสารได้รอบด้าน ครอบคลุม พยายามสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์นั้นและบันทึกเหตุการณ์ที่พบเห็นด้วยเครื่องมือต่าง ๆ ที่เหมาะสมการสังเกตสังคมนั้นทำได้โดยการเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น การทำการผลิต การขายผลผลิต งานด้านวัฒนธรรม เช่น งานทำบุญเดือนสิบ งานปีใหม่ งานแข่งเรือ งานชักพระ งานวัด งานทางสังคม เช่น งานบวช งานแต่งงาน งานศพ งานแข่งขันกีฬาสมัครใจ งานประชุมชาวชุมชนเนื่องในโอกาสต่าง ๆ เป็นต้น

การสัมภาษณ์ เป็นการสัมภาษณ์ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ขึ้นอยู่กับสถานการณ์เช่นเดียวกับการสังเกต โดยผู้วิจัยได้ออกแบบสัมภาษณ์ที่เกิดจากกรอบคิดและประเด็นที่ต้องการตอบวัตถุประสงค์การวิจัยเอาไว้ ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์ด้วยวิธีการสามวิธีหลักนี้ประกอบกันคือ

ประการแรก ใช้วิธีการพูดคุยกับชาวชุมชนโดยทั่วไป โดยเน้นไปที่ผู้รู้หรือผู้นำชุมชน ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการเพื่อสอบถามเกี่ยวกับประวัติชุมชนในเนวกว้าง ๆ ไม่เจาะลึก เป็นการสำรวจเบื้องต้น (Preliminary Exploration) เกี่ยวกับชุมชน หรือเป็นเทคนิค Free Listing เพื่อนำมากำหนดประเด็นในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview)

ประการที่สอง ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การสัมภาษณ์เจาะลึกส่วนใหญ่เป็นการคุยกันอย่างไม่เป็นทางการ และมีความยืดหยุ่น กล่าวคือ จะต้องทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยและผู้ถูกสัมภาษณ์ หรือเป็นการสื่อความหมายแบบตอบโต้กันทั้งสองฝ่าย (Two-way Communication) โดยผู้ให้สัมภาษณ์สามารถแสดงความเห็นหรือให้ข้อมูลที่น่าสนใจได้อย่างเต็มที่ ในการสัมภาษณ์เจาะลึกจะมีการกำหนดแนวคำถามสำหรับการสัมภาษณ์ โดยจะต้องบันทึกการสัมภาษณ์อย่างละเอียด ซึ่งอาจจำเป็นต้องทำการสัมภาษณ์ซ้ำหลายครั้ง (ชาย โพธิ์ลีตา, 2547, หน้า 190-196)

ประการที่สาม จัดให้ผู้ที่ได้รับการสัมภาษณ์มาร่วมสนทนากลุ่ม (Focus Group) หรือจัดให้มีการสัมภาษณ์กลุ่ม เพื่อเปิดโอกาสให้ชาวชุมชนมีส่วนร่วมมากขึ้น เป็นการตรวจสอบข้อมูลซึ่งกันและกัน และทำให้ชาวชุมชนได้ร่วมเรียนรู้ มีสำนึกร่วมกัน

ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยมีประเด็นในการสัมภาษณ์ที่ได้มาจากกรอบความคิดและการสำรวจเบื้องต้น จากนั้นนำไปจัดระเบียบข้อมูล (Data Organizing) เพื่อนำมาวิเคราะห์และเขียนรายงานต่อไป หากคิดว่าข้อมูลยังไม่ครบถ้วนหรือคิดว่าผู้ให้สัมภาษณ์ท่านนั้น

น่าจะมีข้อมูลบางอย่างเพิ่มเติมหรือน่าสนใจก็จะกลับมาสัมภาษณ์อีกครั้ง จนกว่าจะถึงจุด “การอิ่มตัวของข้อมูล” (Data Saturation)

4.3 การควบคุมคุณภาพงานวิจัย

เพื่อให้ข้อสรุปที่ได้จากการเก็บข้อมูลมีความเที่ยงตรง (Validity) และมีความเชื่อถือได้ (Credibility) ของผลการวิจัย การตรวจสอบความน่าเชื่อถือในงานวิจัยนี้ทำได้สองลักษณะคือ การตรวจสอบข้อมูลจากเอกสาร และการตรวจสอบข้อมูลภาคสนาม

การตรวจสอบข้อมูลจากเอกสารนั้นสามารถทำได้หลายลักษณะ เช่น การพิจารณาตัวผู้เขียน หรือคุณสมบัติของผู้เขียนว่ามีความน่าเชื่อถือหรือไม่เพียงใด ได้ข้อมูลจากอะไร มีหลักฐานที่สมเหตุสมผลหรือไม่ และที่สำคัญผู้เขียนคนนั้นหรือกลุ่มนั้นมี “อุดมการณ์” อย่างไร เขียนเพื่ออะไร จากนั้นดูว่าเอกสารนั้นเขียนขึ้นเมื่อใด ที่ไหน และเอกสารนั้นมีคุณค่ามากน้อยเพียงใด ทั้งหมดนี้จะต้องมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับประเด็นที่สนับสนุนการตอบคำถามและวัตถุประสงค์ของงานวิจัย

สำหรับการตรวจสอบข้อมูลภาคสนามนั้น ทำได้โดยนักวิจัยในขณะที่สังเกตและสัมภาษณ์ โดยดูว่าคำตอบที่ได้มาสอดคล้องกับบริบทของชุมชนและสังคมนั้น ๆ สอดคล้องกับข้อมูลเดิมที่มีอยู่ และสอดคล้องกับข้อสังเกตของนักวิจัยหรือไม่ วิธีการทดสอบ คือการตรวจสอบข้อมูลแบบ “สามเส้า” (Triangulation) การตรวจสอบข้อมูลแบบนี้สามารถทำได้สองลักษณะคือ

4.3.1 การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation)

การตรวจสอบลักษณะนี้ทำได้โดย

4.3.1.1 การตรวจสอบข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่ต่างกัน กล่าวคือ ผู้วิจัยใช้

การสัมภาษณ์เรื่องราวทางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ในระบบเครือข่ายต่าง ๆ โดยใช้กลุ่มตัวอย่างทั้งที่มีอายุแตกต่างกัน และในกลุ่มต่าง ๆ ที่แตกต่างกัน ในจำนวนที่มากพอจนกว่าข้อมูลจะ “นิ่ง” หรือมีความเปลี่ยนแปลงน้อย และนำข้อมูลมาประมวลเพื่อหาความสอดคล้องเพื่อตรวจสอบว่าข้อมูลที่ได้มาน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใด

4.3.1.2 การตรวจสอบข้อมูลในสถานที่และเวลาที่ต่างกัน กล่าวคือ ผู้วิจัย

สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญแต่ละคนมากกว่า 1 ครั้ง ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการในที่ต่าง ๆ กัน เช่น ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนคนหนึ่งที่บ้านในช่วงค่ำ หลังจากเลิกงาน บรรยากาศไม่เป็นทางการ เป็นบรรยากาศของการพักผ่อน ผู้วิจัยอาจได้รับข้อมูลแบบหนึ่ง วันหนึ่งผู้วิจัยได้รับเชิญให้ไปร่วมงานทำบุญในชุมชนได้นั่งคุยกับผู้นำชุมชนท่านเดิม พบว่า ข้อมูลบางส่วนที่ได้คุยกันที่บ้านมีความแตกต่างกันบ้างบางช่วง บางตอน ผู้วิจัยจึงต้องนำไปตรวจสอบจากหลักฐานอื่น ๆ หรือผู้ให้สัมภาษณ์คนอื่น ๆ อีกครั้ง

4.3.1.3 การตรวจสอบข้อมูลกับเจ้าของข้อมูล ประเด็นนี้มีความสำคัญต่อความมั่นใจของผู้วิจัยและเป็นจรรยาบรรณที่ดีในการวิจัย หลังจากเขียนรายงานหรือวิเคราะห์ข้อมูลหรือก่อนวิเคราะห์ข้อมูล ควรนำไปให้ผู้ให้ข้อมูลอ่านและแสดงความเห็นว่าตรงกับที่ให้ข้อมูลหรือไม่หลังจากนำมาประกอบกับกรอบคิดในการวิจัยแล้วผู้ให้ข้อมูลเข้าใจความหมายว่าอย่างไร รู้สึกอย่างไร ยอมรับได้หรือไม่ การจัดกลุ่มสนทนาหรือการจัดสัมภาษณ์ทั่วไปก็สามารถตรวจสอบข้อมูลได้ดี นอกจากนั้นการเสนอคำพูดหรือคำบอกเล่า (Direct Quote) ของผู้ให้ข้อมูลที่ชัดเจนก็สามารถช่วยให้ตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลได้ดีอีกอย่างหนึ่ง

4.3.2 การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) เป็นการตรวจสอบโดยดูความสอดคล้องจากการเก็บข้อมูลที่แตกต่างกัน โดยตรวจสอบว่าในข้อมูลเรื่องเดียวกันหากมีความสอดคล้องกับเอกสาร (ที่ได้ตรวจสอบเอกสารอย่างรอบคอบแล้ว) การสังเกต และคำสัมภาษณ์ จะมีความน่าเชื่อถือมากขึ้น ขณะเดียวกันหากพบว่าข้อมูลมีความแตกต่างกันก็จะสามารถหาข้อมูลเพิ่มเติมหรือหาผู้ให้ข้อมูลสำคัญเพิ่มขึ้นเป็นต้น สรุปการควบคุมคุณภาพงานวิจัยภาคสนามได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1-1 การควบคุมคุณภาพงานวิจัยภาคสนาม

มิติคุณภาพในงานวิจัย	วิธีการควบคุมคุณภาพ
ความเที่ยงตรง	- การใช้เทคนิคสามเส้าในด้านข้อมูล และวิธีรวบรวมข้อมูล
ความเที่ยงตรงเชิงบรรยายภายใน	เพื่อตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูล ที่ได้มาก่อนสรุปผลการวิจัย
ความเที่ยงตรงเชิงตีความ	- การยกคำพูดของผู้ให้สัมภาษณ์ (ชาวชุมชน) มาใช้ประกอบกับการวิเคราะห์การให้ความหมายในแต่ละด้าน ซึ่งเป็นการช่วยให้เกิดความเที่ยงตรงของการตีความและสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความหมายจากมุมมองของชาวชุมชนโดยตรง
ความเที่ยงตรงภายนอก	- ความพยายามในการเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความหลากหลาย (Sampling of Variations) ทั้งด้านอายุ เพศ อาชีพ และกลุ่มทางสังคม

4.4 การวิเคราะห์/ สังเคราะห์ข้อมูล

แนวคิดในการวิเคราะห์/ สังเคราะห์คือการกระบวนการแยกแยะและสร้างความสัมพันธ์ของข้อมูล อาจเรียกรวม ๆ ว่าการวิเคราะห์อย่างเดียวก็น่าได้ การวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษานี้จะมีความสัมพันธ์กับกรอบความคิดเบื้องต้นของผู้วิจัย (กรอบคิด) แนวคิดในการวิเคราะห์ที่เป็นพื้นฐาน คือการค้นหาคำถามทางประวัติศาสตร์ โดยคำนึงถึงสภาพแวดล้อม นำไปสู่การเลือกวิธีการทำมาหากินของชาวมุสลิม ความสัมพันธ์ของชาวมุสลิมตามวิธีการทำมาหากิน การก่อเกิดความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรมและความสัมพันธ์กับรัฐในช่วงเวลาต่าง ๆ ขณะเดียวกันผู้วิจัยจะวิเคราะห์ ทัศนคติและบทบาทของเครือข่ายรวมถึง คำพูดและการกระทำต่าง ๆ ของชาวมุสลิม ทั้งหมดจะทำให้เห็นความสัมพันธ์ของปัจจัยต่าง ๆ และความสัมพันธ์ด้านเครือข่ายทั้งในและนอกชุมชนท้องถิ่นกลุ่มน้ำตาปีตอนบน

ในการวิจัยเชิงคุณภาพนั้น ในช่วงของการเก็บข้อมูลต้องมีการวิเคราะห์ข้อมูลไปด้วยพร้อม ๆ กัน ทำให้มองเห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับกรอบคิดที่มีการตั้งไว้ในขณะเดียวกันเมื่อเก็บข้อมูลเพิ่มเติม ได้ข้อมูลใหม่ และวิเคราะห์ใหม่แล้ว จะปรับกรอบคิดอีกครั้งก็สามารถทำได้ กระบวนการเกิดปรากฏการณ์และความเชื่อมโยงกับแนวคิดและทฤษฎีแนวคิดของงานวิจัยเชิงคุณภาพจึงไม่สามารถแยกขั้นตอนการเขียนรายงานออกจากกระบวนการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์อย่างสิ้นเชิง (อมรา พงศาพิชญ์, 2537, หน้า 16-17) ในการวิจัยนี้ก็เช่นกันหลังจากผู้วิจัยกำหนดวัตถุประสงค์และกรอบคิดของการวิจัยแล้ว เมื่อมีการเก็บข้อมูลผู้วิจัยจะทดลองวิเคราะห์ และเมื่อเก็บข้อมูลเพิ่มเติม ก็วิเคราะห์ข้อมูลใหม่ว่าสอดคล้องกับการวิเคราะห์เดิมหรือไม่ หากสอดคล้องกันก็สามารถเพิ่มเติมทำให้มีรายละเอียดและมีความสมบูรณ์มากขึ้น มีข้อมูลอ้างอิงในประเด็นนั้น ๆ มากขึ้น หากไม่สอดคล้องกันอาจต้องมีการปรับเปลี่ยนกรอบคิด หรือหาข้อมูลเพิ่มเติมอีกจนกว่าจะได้ข้อสรุปที่ผู้วิจัยคิดว่าสอดคล้องหรือน่าพอใจที่สุดในการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยทั้งสามข้อ ผู้วิจัยจะอ้างอิงจากข้อมูลที่ได้มาทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นเอกสาร การสังเกต และการสัมภาษณ์ ขึ้นอยู่กับว่าในการวิเคราะห์เรื่องนั้น ๆ จะใช้ข้อมูลจากส่วนไหนน่าเชื่อถือมากที่สุด

การวิเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยนี้ทำได้ดังนี้

4.4.1 การจัดระบบข้อมูล (Grouping/ Typology)

ในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยได้แยกและจัดหมวดหมู่ข้อมูล (Sorting and Coding the Data) โดยจัดระเบียบข้อมูลและตรวจสอบว่าข้อมูลที่เก็บมาได้ตรงตรงกับประเด็นที่ศึกษาและเพียงพอสำหรับการวิเคราะห์ข้อมูล และสามารถวิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อม ๆ กันได้ ในการจัดระบบข้อมูลผู้วิจัยได้ปฏิบัติดังนี้

4.4.1.1 การจัดระบบทางกายภาพข้อมูล: ผู้วิจัยได้ถอดข้อมูลออกมาจากการบันทึกเสียงการเขียนบันทึก และการสรุปข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและสัมภาษณ์

4.4.1.2 การจัดระบบทางเนื้อหา: ผู้วิจัยได้ใช้เกณฑ์ (Criteria/ Categories) กำหนดหัวข้อทางเนื้อหาออกเป็นสองส่วนที่สัมพันธ์กันคือ ส่วนประเด็นทางเนื้อหาและส่วนการแบ่งบทตามกรอบคิดประเด็นทางเนื้อหาแบ่งออกเป็น 7 ประเด็นหลักคือ ด้านภูมิศาสตร์ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ด้านการเมือง ด้านวัฒนธรรม บทบาทปัจเจกบุคคลและด้านเครือข่ายสังคม โดยทั้ง 7 ประเด็นนี้จะนำมาจัดเข้ากับเนื้อหาในบทต่าง ๆ ไปพร้อม ๆ กัน

ในการจัดระบบทางเนื้อหาผู้วิจัยต้องวิเคราะห์ให้มองเห็น “จุดร่วม” “จุดต่าง” และต้องเห็นทั้ง “จุดร่วม” และ “จุดต่าง” ในขณะเดียวกัน เช่น ในการวิเคราะห์พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาต่าง ๆ มีจุดร่วมในวิธีการผลิตแบบยังชีพ และมีจุดต่างที่มีระบบทุนนิยมเข้ามาในช่วงเวลาต่าง ๆ ขณะเดียวกันอาจทำให้เห็นได้ว่าในแต่ละช่วงเวลานั้น ภายในวิธีการผลิตแบบยังชีพอาจมีการผลิตแบบทุนนิยมอยู่ด้วยในทางกลับกันภายในการผลิตแบบทุนนิยม อาจมีการผลิตแบบยังชีพอยู่ เป็นต้น หรือด้านความสัมพันธ์ทางสังคมโดยผ่านเครือข่ายต่าง ๆ นั้น กลุ่มเครือข่ายใดสามารถมี “จุดร่วม” และ “จุดต่าง” บางอย่างกับ “กลุ่มอ้อมทรัพย์” ที่สามารถวิเคราะห์ออกมาได้ แต่ขณะเดียวกันทั้งสองกลุ่มนี้มีทั้ง “จุดร่วม” และ “จุดต่าง” คือ มีคณะกรรมการกลุ่มอ้อมทรัพย์ที่เป็นญาติกัน แต่ความสัมพันธ์ของกลุ่มเครือข่ายมีกฎระเบียบหรือมีความเป็นทางการมากขึ้น เป็นต้น

4.4.2 การวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลง โดยเน้นที่การเปลี่ยนแปลงภายใต้กรอบของเวลาหรือที่เรียกว่าการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ (Historical Approach) เป็นการอธิบายว่าในแต่ละช่วงเวลานั้นปัจจัยต่าง ๆ เช่น พื้นที่ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมมีรูปแบบหรือองค์ประกอบอย่างไร เกิดขึ้นได้อย่างไร เพราะเหตุใด มีผลกระทบต่อสถานการณ์ต่าง ๆ อย่างไร มีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างไร การวิเคราะห์ลักษณะนี้มีความเกี่ยวข้อง สัมพันธ์หรือแยกกันไม่ได้กับการวิเคราะห์สาเหตุและกระบวนการที่ต้องการแสดงสาเหตุและผล หรือเป็นกระบวนการต่าง ๆ ที่มีความต่อเนื่องและสัมพันธ์กัน โดยมีที่มาจากกรอบคิด หรือแนวคิด ทฤษฎีที่ได้ตั้งไว้ อย่างไรก็ตามการวิเคราะห์ต้องขึ้นกับข้อมูลเป็นหลัก ดังนั้น ข้อสรุปที่ได้วิเคราะห์อาจสอดคล้องกับแนวคิด ทฤษฎี และกรอบคิดหรือไม่ก็ได้

4.4.3 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสังคม และการวิเคราะห์รูปแบบเครือข่าย

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสังคมผู้วิจัยจะใช้การวิเคราะห์ตามกรอบคิด หรือแนวคิด ทฤษฎีที่ได้ตั้งไว้ ทั้งนี้ขึ้นกับข้อมูลเป็นหลักดังได้กล่าวไป

สำหรับการวิเคราะห์เครือข่าย คือการวิเคราะห์จัดประเภทรูปแบบเครือข่าย ที่พัฒนา
มาในประวัติศาสตร์ การก่อตัว การผสานแนวคิด และปรับตัวในช่วงเวลา

การจัดระบบข้อมูลจะนำมาสู่การวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงและสามารถวิเคราะห์
ความสัมพันธ์ทางสังคมและเครือข่าย ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจะนำมาเขียนรายงาน โดยการพรรณนา
วิเคราะห์ (Analytical Descriptive) และลักษณะงานวิจัยนี้เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
เป็นไปได้มากกว่าส่วนใหญ่มิใช่ไม่มีข้อมูลเป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องโดยตรง ในกรณีนี้ผู้วิจัยจะเลือก
แนวทางการเขียนรายงานในแนวประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral History) โดยเน้นการอ้างอิงจากคำ
สัมภาษณ์ของผู้ข้อมูลคนสำคัญเป็นหลัก

5. จริยธรรมการวิจัย

จากการที่การศึกษานี้มีความเกี่ยวข้องกับวิธีการวิจัยภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ผู้ให้
ข้อมูลสำคัญ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงคำนึงถึงจริยธรรมในการวิจัยที่สำคัญ ได้แก่

5.1 ความยินยอมของผู้ให้ข้อมูล (Informed Consent)

เนื่องจากการเก็บข้อมูลที่เน้นการสัมภาษณ์เกี่ยวกับการให้ความหมาย ตลอดจน
กระบวนการที่ส่งผลต่อการให้ความหมายต่าง ๆ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องขออนุญาตผู้ให้ข้อมูล
ซึ่งเป็นการบอกกล่าวให้ทราบถึงวัตถุประสงค์การวิจัย ระเบียบวิธีวิจัย ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ
และสาเหตุที่เลือกบุคคลนั้น ๆ เป็นผู้ให้ข้อมูล โดยสรุปแล้ว ผู้วิจัยเน้นเรื่องความยินยอมและ
ความสมัครใจของผู้ให้ข้อมูลก่อนเก็บข้อมูล

5.2 การรักษาความลับของผู้ให้ข้อมูล (Confidentiality)

เนื่องจากการเก็บข้อมูลในประเด็นต่าง ๆ นั้นผู้ให้ข้อมูลบางคนอาจไม่ยากเปิดเผย
ตัวเอง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องรักษาความลับที่ได้มาโดยการไม่เปิดเผยนามของผู้ให้สัมภาษณ์
นอกจากนี้ การสัมภาษณ์เจาะลึกนั้นบางกรณีอาจจำเป็นต้องทำการสัมภาษณ์แบบส่วนตัว เพื่อมิให้
บุคคลอื่น ๆ เข้ามามีส่วนในการรับรู้ในกรณีเป็นเรื่องส่วนตัวหรือเป็นความลับ